

AKADEMIE MÚZICKÝCH UMĚNÍ V PRAZE

FILMOVÁ A TELEVIZNÍ FAKULTA

Filmové, televizní a fotografické umění a nová média

Scenáristika a dramaturgie

DIPLOMOVÁ PRÁCE

SVAZUJÍCÍ ŽIVEL VODY

O postavách femininních vodních bytostí a jejich odrazu v kinematografii

BcA. Karolína Litschová

Vedoucí práce: Jiří Dufek

Oponent práce:

Datum obhajoby: 14. 6. 2019

Přidělovaný akademický titul: MgA.

Praha, 2019

THE ACADEMY OF PERFORMING ARTS IN PRAGUE

FILM AND TELEVISION SCHOOL

Film, Television and Photography Arts and New Media

Screenwriting and Script Editing

DIPLOMA THESIS

BINDING ELEMENT OF WATER

**The characters of female water creature and their reflection in
cinema**

BcA. Karolína Litschová

Supervisor: Jiří Dufek

Opponent:

Thesis defence date: 14. 6. 2019

Awarded academic degree: MgA.

Prague, 2019

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem magisterskou práci na téma

Svazující živel vody

vypracovala samostatně pod odborným vedením vedoucí práce a s použitím uvedené literatury a pramenů.

Praha, dne

.....

podpis diplomanta

Upozornění

Využití a společenské uplatnění výsledků diplomové práce, nebo jakékoliv nakládání s nimi je možné pouze na základě licenční smlouvy tj. souhlasu autora a AMU v Praze.

Poděkování

Ráda bych poděkovala panu Mgr. Jiřímu Dufkovi za ukázání správné cesty, vedení této práce, a především za veškerou trpělivost. Zároveň bych ráda poděkovala svému příteli Josefu Gattermayerovi za jeho nesmírnou podporu.

Abstrakt:

Práce Svazující prvek vody se věnuje postavám žen z vody v evropské (potažmo západní) kultuře – mořským pannám, vodním vílám, selkiím apod. Důraz klade na opakující se tragické vyústění jejich příběhů. Snaží se poukázat na pradávnu a stále pokračující tradici nešťastných osudů těchto bytostí. Uvádí konkrétní příklady postav z mytologií a pohádek, jejichž odraz hledá v kinematografických dílech.

Práce je uvedena kapitolou o symbolismu vody. Dále pokračuje stručným nastíněním vzniku představ vodních bytostí obecně. Na tuto kapitolu již navazuje vymezení pojmu mýtus z psychoanalytického pohledu. Příklady konkrétních mytologických femininních bytostí z vody pochází z antické, slovanské, keltské a středověké mytologie. Další kapitola vymezuje pojem pohádka, a to též z pohledu psychoanalytiků. Uvádí příklady pohádek o vodních vílách například z pera Charlese Perraulta, bratří Grimmů, Boženy Němcové, Karla Jaromíra Erbena či Hanse Christiana Andersena. Poslední část je věnována filmovým dílům, v nichž ženy z vody vystupují. Detailnějšímu zkoumání jsou podrobeny snímky Malá mořská víla Karla Kachyni, Vábění sirén Agnieszky Smoczyńskiej a Ondine Neila Jordana.

Abstract:

The thesis Binding element of water is devoted to the characters of women from water in the European (or Western) culture - mermaids, water fairies, selkies etc. It focuses on a repetitive tragic outcome of their stories. The thesis aims to point out the ancient and still current tradition of unfortunate fates of these creatures. It presents specific examples of characters from mythologies and fairy tales and seeks those in cinematography.

The thesis is introduced by a chapter about water symbolism. It continues with a brief outline of the creation of fantasies of water creatures in general. This chapter is followed by the definition of the term myth from a psychoanalytic perspective. Examples of specific mythological feminine beings from water come from ancient, Slavic, Celtic and medieval mythology. The next chapter defines the term fairy tale, also from the perspective of psychoanalysts. It presents examples of fairy tales about water nymphs such as Charles Perrault, Grimm brothers, Božena Němcová, Karel Jaromír Erben and Hans Christian Andersen. The last part is devoted to film works in which women get off the water. Karel Kachyna's *Little Mermaid*, Agnieszka Smoczyńska's *Sirens* and *Ondine* Neil Jordan's are analysed more in detail.

Obsah

1	Úvod	2
2	Symbolika vody	5
3	Vznik představ o fiktivních vodních bytostech	8
4	Mytologie jako pestrá paleta vodních víl	11
4.1	<i>Pojem mýtus</i>	11
4.2	<i>Příklady mýtických femininních vodních bytostí</i>	14
4.2.1	Mořské nymfy, Sirény a další příklady z antické mytologie.....	14
4.2.2	Víly slovanské mytologie	16
4.2.3	Keltská úcta k pramenům a jejich bytosti oceánu.....	17
4.2.4	Pohanské víly středověku.....	18
5	Pohádky všech moří, studánek i vodních toků	21
5.1	<i>Pojem pohádka</i>	21
5.2	<i>Příklady pohádkových femininních vodních bytostí</i>	25
5.2.1	Víly Charlese Perraulta	25
5.2.2	Vodní víla bratří Grimmů.....	26
5.2.3	Vodní bytosti českých pohádkářů	27
5.2.4	Další evropské pohádky o vodních vílách.....	29
5.2.5	Příklady femininních ženských bytostí v umělých pohádkách a fantasy literatuře.....	30
6	Ženy z vody na stříbrném plátně	34
7	Rozbor filmu Malá mořská víla	39
8	Rozbor filmu Vábení Sirén	44
9	Rozbor filmu Ondine	48
10	Závěr	52
11	Obrazová příloha	57
12	Použité zdroje	62
12.1	<i>Literatura</i>	62

12.2	<i>Články a vědecké publikace</i>	64
12.3	<i>Internet</i>	65
12.4	<i>Diplomové práce</i>	65
12.5	<i>Obrázková příloha</i>	65
13	Filmografie	66
14	Klíčová slova	68

1 Úvod

Mořské hlubiny a temné vody, které byly po staletí zcela neprozkoumány, vždy přitahovaly naši pozornost. A tak již představitost našich předků stvořila všemožné bytosti, které musí tato místa obývat.

Jednou z nejznámějších vodních postav (a možná tou vůbec nejznámější) je mořská panna. Její podoba i obvyklý příběh jsou v dnešní době již silně ovlivněny světoznámou pohádkou od Hanse Christiana Andersena. Když se ovšem podíváme hlouběji do historie, zjistíme, že vodní víly se objevovaly již v prastarých mýtech. Zajímavé je, že dokonce v mýtech napříč kontinenty, národy i věky. A také v pohádkách a legendách. Vytrvalost jejich odkazu v umění je zcela fascinující.

Rusalka, selkie, vodní nymfa a další. Každá má svůj vlastní původ i podobu. Najdeme u nich ale i mnoho společných prvků. Kromě vody tyto postavy často spojuje především jeden opakující se motiv – nelehký úděl vedoucí k velkému utrpení. Jako kdyby tyto ženy z vody nesly na svých bedrech tajemné vodní prokletí.

Struktura jejich příběhů bývá podobná. Vodní víla z nějakého důvodu (často je jím láska k člověku) opustí svůj domov a musí obstát v našem suchozemském světě. Nikdy to pro ni ale není snadné – nejen z důvodu její adaptace ve zcela novém prostředí, ale především kvůli vodnímu živlu, který ji volá zpět. Tato žena z vody se velmi často musí něčeho vzdát, je ve světě lidí jen na omezený čas či s nějakou podmínkou, která nesmí být porušena.

A tak se voda, kterou vnímáme jako životadárnou, v těchto příbězích stává spíše něčím temným a nepřejícím. Prokletím, z něhož se nelze vymanit.

V této magisterské práci budu zkoumat osudy postav „žen z vody“ v rámci evropského (potažmo západního) kontextu. Poukáži na konkrétní femininní postavy vodních bytostí a jejich příběhy v mýtech, pohádkách a následně i ve filmech. A to právě se zaměřením na zmiňovaný prvek vodního prokletí. Je stejně

vytrvalý a starý jako samotná představa o vodních vílách? Jaké podoby může mít, a především – jak se s ním pracuje v kinematografii?

Motivací ke zpracování tohoto tématu je pro mě má osobní fascinace vodními bytostmi a snímky ze světa pod hladinou. Vodní víly se znovu a znovu objevují ve filmových dílech světové kinematografie, a přesto pokaždé v nové podobě či v novém kontextu. Především Malá mořská víla Hanse Christiana Andersena je bezesporu stále živou inspirací (nejen) filmařům. Mnohvrstevnatost příběhu a velké množství motivů přesto umožňují vždy zcela jedinečné zpracování. Ráda bych se podívala na tyto různorodé přístupy v práci s femininními vodními postavami s odstupem a se znalostí jejich historického vývoje, abych těmto příběhům mohla opravdu porozumět v celé jejich šíři.

Pro vymezení pojmů i rozборы filmů na toto téma se nabízí hned několik možných přístupů, jako například strukturální či feministický. Jejich společné využití by ovšem mohlo působit v práci roztříštěně a protichůdně. Zároveň tato možnost není vhodná ani vzhledem k rozsahu magisterské práce. Rozhodla jsem se proto pracovat převážně s prameny ovlivněnými moderní psychologií. Zvolila jsem tak z důvodu výskytu podobných vodních stvoření v různých mytologiích, mezi nimiž nemohlo z historického hlediska dojít ke kontaktu, a tudíž ani ke sdílení takových představ. Proto považuji za nejvhodnější psychoanalytický pohled s představou společné lidské psyché, o níž se detailněji rozeptejí v jednotlivých kapitolách.

Jelikož tato práce pojednává o vodních bytostech a vodním principu, započne ji nastínění symboliky vody z pohledu religionisty, filosofa a historika Mircea Eliade.

Teoretickou část o vodních bytostech uvede kapitola o původu představ o nich. Tyto představy často vznikaly na základě spojování či zaměňování s konkrétními zvířaty, a tudíž je zde vhodné využít i přírodovědný pohled. K tomuto účelu využiji především text, který zazněl v roce 2013 na výroční konferenci společnosti European cetacean society – společnosti podporující vědecké studie a snahy o ochranu mořských savců. Tento záznam z workshopu s názvem „From nature to science: scientific illustration on marine mammals

throughout the centuries. Old challenges and new perspectives“ se věnuje přírodovědným vizuálním záznamům právě vodních stvoření napříč staletími. Jelikož se nejedná o typický zdroj pro diplomovou práci ve filmovém oboru, budu v této části popisnější (neočekávám od čtenářů vybavenost znalostmi z pole přírodních věd, např. znalost autorů a jejich práce).

Následně se práce již bude věnovat pojmům mýtus a pohádka a uvedení příkladů vodních femininních postav. Tyto kapitoly budou vycházet především z knih Síla mýtu Josepha Campbella, Za tajemstvím pohádek Bruna Bettelheima a Psychologický výklad pohádek od Marie-Louise von Franz.

V kapitole s názvem Ženy z vody na stříbrném plátně upozorním na nejvýraznější a nejzajímavější audiovizuální počiny, v nichž se vyskytují postavy jmenované v předchozích kapitolách. Poté bych se již ráda detailně věnovala třem konkrétním snímkům. Záměrně volím filmy, které jsou na první pohled velice odlišné a jejich jediným pojítkem je postava mořské panny. Prvním zvoleným filmem je Malá mořská víla (1976, Karel Kachyňa), která byla zfilmována dle pohádkové předlohy Hanse Christiana Andersena. Poté bych ráda podrobila rozboru kontroverzní snímek Vábení sirén (2015, Smoczyńska A.), v němž je klasický příběh Hanse Christiana Andersena zasazen do Polska 80. let minulého století a obohacen například o prvky hororu i muzikálu. A posledním filmem, kterému se budu detailněji věnovat, je Ondine (2009, Jordan N.), v němž se hlavní hrdinka zdá být svázána živlem vody, i když to není opravdová mořská víla.

Závěr shrne podobnosti mezi vodními vílami vyjmenovanými v této práci a jejich životní úděly. V celistvosti všech příkladů, které se zmíní v jednotlivých kapitolách, bude možné zhodnotit vývoj svazujícího vodního principu a zároveň jeho filmovou podobu.

Mořské panny dnes najdeme v seriálech pro teenagery i na kelímku ze Starbucksu. Vodní víly se staly samozřejmou součástí populární kultury, kterou už nezajímá historie ani význam těchto postav. Tato práce se pokusí připomenout jejich dávné podoby a silné příběhy, které stále dokáží inspirovat.

2 Symbolika vody

Hlavní roli následujících stran sice hrají ženské fiktivní vodní bytosti, ale právě živel vody je podstatou principu, jemuž se tyto postavy podrobují či s nímž bojují. Abychom tomuto principu mohli správně porozumět, je důležité zamyslet se i nad symbolikou, kterou živel vody může do jednotlivých příběhů vnášet.

Pro nastínění možných vodních symbolů a jejich výkladů jsem čerpala z *Ilustrované encyklopedie tradičních symbolů*, a především z již zmíněné knihy od Mircea Eliade *Pojednání o dějinách náboženství*. Eliade je sice autorem, který je vnímán nejednoznačně, a to převážně kvůli roztržitosti svého díla (religionistické spisy i fantasy beletrie, propojování fenomenologických a historických proudů)¹, ale jeho zkoumání vodních hierofanií (způsobů projevení posvátna) nabízí komplexní pohled na významy vodních symbolů skrze mytologie i různá náboženství. Proto ho považuju za vhodný a nenahraditelný zdroj pro tuto kapitolu.

Voda (podobně jako její protějšek oheň) vzbuzuje velmi protichůdné pocity. Na jednu stranu je životadárným elementem, součástí všeho živého, prvotní formou hmoty, ale na stranu druhou dokáže být ničivým živlem. Tyto paradoxy se odrážejí i v povaze a vzhledu vodních bytostí, což bude detailněji rozebráno v následující kapitole.

Nejsilněji v sobě voda nese symbol života, vzniku. „V kosmogonii, mýtu, rituálu i v ikonografii plní Vody tutéž funkci, bez ohledu na strukturu kulturních celků, v nichž se vyskytují: předcházejí všem formám a podporují veškeré stvoření.“² Eliade upozorňuje, že již naši dávní předci si uvědomovali, že „voda je zdrojem všech věcí a veškerého bytí“³. Že my pocházíme z vody, že voda je naší součástí a zároveň ji nutně ke svému životu potřebujeme. I tento trojí základ naší existence vedl k vytvoření mýtů o vzniku světa z prvotních vod, které se nachází hned v několika různých kosmogoniích.

¹ Blažek J., Pojetí symbolu a symbolismu v díle Mircei Eliada.

² Eliade M., *Pojednání o dějinách náboženství*, str.195.

³ Tamtéž.

Voda není ovšem jen výchozí stav, z něhož vystupujeme, je to i stav, do něhož se všechny formy úpadkem navracejí. Voda dokáže rozložit jakoukoli formu a rušit historii. Vše smyje a způsobí zapomnění. Voda je tedy symbolem počátku i konce cyklů. I s tím mohou souviset různé rituály s ponořováním do vody. Dle Eliadeho ponoření odpovídá rozpadu forem. Navrací nás do světa, v němž ještě žádné formy neexistují. Následné vynoření je naopak zas projevem forem. Ponořování do vody souvisí samozřejmě i s očišťováním, rozpouštěním, odplavením a následným obrozením. „... protože co se do nich (= vod; aut. pozn.) ponoří, "zemře", a když se z nich poté vynoří, podobá se dítěti neznalému hříchu ani "historie", které dokáže přijmout nové zjevení a začít nový "vlastní" život.“⁴ Ponoření do vody též symbolizuje návštěvu duše v jevovém světě.

Kromě cyklu života (našeho i života obecně) voda nese i mnoho dalších symbolů. S počátkem života silně souvisí její symbol plodnosti. Pramen či déšť mohou mít až erotickou symboliku – pomáhají oplodnění stejně jako mužské semeno. Obecně je voda celkově spojována s ženským principem, univerzálním lůnem, je symbolem Velké Matky.

Voda je též dávána do souvislostí s lidským zdravím a dlouhověkostí. Mnoha pramenům či studánkám se přisuzuje léčebná síla či schopnost prodloužit život nebo dokonce dar nesmrtelnosti (viz kapitola středověké mýty). Kromě těchto zázračných vod se často objevují i ty, z nichž lze věštit budoucnost. „Voda teče, je živá, "neklidná"; přináší inspiraci, léčí, věští. Pramen nebo řeka samy o sobě projevují sílu, život, věčnost – jsou a jsou živé.“ Tyto přisuzované schopnosti podporovaly tzv. kult vod. Eliade obdivuje jeho kontinuitu, kterou nedokázala narušit žádná náboženská revoluce.

Voda ale může být také obrannou, například v podobě brázdy, vodního příkopu. Nechrání jen před nebezpečím, ale i před nečistotou. Místo, které obklopuje činí čistým a posvátným.

Jako další výrazné symboly související s vodní hierofanií Eliade uvádí draky, hady, lastury, delfíny a ryby. Ti všichni žijí v tajemných hlubinách, přímo

⁴ Tamtéž, str. 201.

v posvátné síle vody. Právě díky tomu jsou s nimi často spojovány přírodní jevy jako je déšť, vlhkost či potopa, čímž „ovládají plodnost světa.“⁵

Voda je tedy živel, který uctíváme od pradávna až do dnešních dnů. Snoubí se v něm symboly života a počátku se symboly zániku a pohromy. Tato protichůdnost se odráží i v lidové slovesnosti, jak bude ukázáno v následujících kapitolách. Zároveň může být voda i symbolem plodnosti či zdraví a jsou jí přisuzovány zázračné vlastnosti.

⁵ Tamtéž, str. 212.

3 Vznik představ o fiktivních vodních bytostech

Mořské panny, napůl ženy, napůl ryby, jsou pro nás dnes již asi tak stejně skutečné jako jednorožci. Na první pohled se nám tak mohou zdát jen jako roztomilý pozůstatek dob dávných, který patří pouze do pohádek. Ale to není tak úplně pravdou. Veškeré záznamy – od detailních ilustrací po písemné zmínky v denících námořníků – fiktivních vodních tvorů jsou dnes hned z několika důvodů zkoumány vědci. Nejde jen o kulturní a historické hledisko. Informace o představách vodních monster nám umožňují hlouběji porozumět soudobému člověku, jeho znalostem a způsobu i šíři sdílení těchto znalostí. Ale především skrze ně lze odhalovat více o reálných mořských tvorech či přírodních jevech. Právě v nich mohou bájně obludy mít svůj předobraz. Pokud budeme mluvit o mořských bytostech obecně, jejich vzhled může dle Cristiny Brito⁶ a Cristiny Picanço⁷ vycházet z podob velryb, delfínů, tuleňů, velkých hlavonožců, mořských plazů i ptáků.⁸

Dle obsahu vědeckých prací, na které jsem při svém hledání narazila, si troufám říci, že mezi všemi mořskými obludami jsou těmi nejzkoumanějšími právě mořské panny. Je to nejspíše dané tím, že právě mořské panny se objevují v mnoha kulturách, náboženstvích a tradicích napříč světadíly i historií – od starověku po moderní dobu. Jde o jednu z nejtrvalejších legend vůbec.⁹ Co se týká jejich původu, Cristina Brito (a nejen ona¹⁰) pracuje především s myšlenkou, že za mořské panny byly považováni kapustňáci a dugongové.

Snad jako u každé legendy, ani u mořské panny (či v případě slovanské mytologie Rusalky apod.) nejde jen o pouhou záměnu s reálným tvorem. Jde o záměnu, která vznikla kvůli (či díky) určitým podmínkám. Jejich autorem je kombinace představivosti, víry a strachu námořníků, rybářů i obchodníků, kteří

⁶ Cristina Brito je portugalská vědkyně zabývající se výzkumem časných novodobých dějin mořského životního prostředí, vnímání a využívání moří a oceánů.

⁷ Cristina Picanço je portugalská vědkyně zabývající se historií, zvyky a chováním mořských savců.

⁸ Roque, A.C and Wright, A.J. (Eds.), From nature to science: scientific illustration on marine mammals throughout the centuries. Old challenges and new perspectives.

⁹ Brito C., Connected margins and disconnected knowledge: Exotic marine mammals in the making of early modern European natural history.

¹⁰ Například Philip Hayward při výzkumech východních kultur či Christina Hardtle přímo při zkoumání kapustňáků.

byli vydáni napospas hlubinám ať sladkých či slaných vod. K těmto důvodům ještě přidává navíc Cristina Picanço také halucinace.¹¹

Ve stejném textu Cristina Picanço také zmiňuje dva důležité geografické principy, které určují místa obývaná obludami. Prvním je místo se zvláštní teplotou a druhé je místo na konci světa. V prvním případě jde samozřejmě o extrémní případy, jako jsou například velice vysoké teploty. V případě druhém bych si dovolila výraz „konec světa“ rozšířit na „místo za horizontem“. Ať už šlo o řeku, moře či jezero, lze tento princip vztáhnout na prostor, kam už lidé nedohlédli, kam již nedojeli.

Budování legend tohoto typu také podporoval fakt, že pochází ve většině případů z velké dálky, z neznámého prostředí, o což hůře je případně šlo vyvrátit. Za horizontem se přeci může stát cokoli.

Zároveň tyto působivé a většinou děsivé legendy podporovaly lidský strach, takže pokud se někdo střetnul s něčím, co by mohlo být vodní obludou, snažil se od toho co nejvíce a co nejrychleji vzdálit. Právě to vedlo k oddálení zkoumání těchto tvorů, a tudíž i odhalení jejich pravé podoby.

Soudobého člověka ve víře v nadpřirozené vodní bytosti ještě silněji utvrzovaly případy, kdy se ilustrace mořských oblud objevovaly vedle ilustrací tehdy již známých reálných zvířat [viz obr. 1].

Přímo u femininních vodních bytostí se objevuje velká různorodost týkající se jejich povahy a konání (čemuž se budou věnovat následující kapitoly). V některých případech jsou spojovány s povodněmi, bouřemi, ztroskotáním a utonutím, jinde jsou naopak symbolem shovívavosti a lásky. Protichůdně je zobrazována i jejich tvář – někdy jsou ztělesněním krásy [viz obr. 2], jindy je jejich vzhled děsivý a odporný [viz obr. 3]. C. Brito tento rozpor shrnuje jedinou větou: „Nicméně, jejich povaha zůstala protichůdná, podstata dobra a zla v jedné

¹¹ Roque, A.C and Wright, A.J. (Eds.), From nature to science: scientific illustration on marine mammals throughout the centuries. Old challenges and new perspectives.

bytosti, odraz monstra a krásky v jednom těle, přítomnost vody a země v jednom přírodním živlu.“¹²

Již od 16. století byly mýty o fiktivních vodních bytostech odhalovány a postupně byla objevována a popisována reálná zvířata. Oceán již nebyl jen cestou na „konec světa“. To ovšem neznamena, že s těmito objevy vymizely legendy o mořských pannách. „Mořské panny jsou dobrým příkladem vytrvalosti legendy, která je téměř stejně stará jako písemné záznamy lidstva, až do poměrně moderní doby. Neexistuje historické období, ani žádná země na světě, jejíž folklór by neobsahoval nějaký odkaz na mořské panny nebo jim podobná stvoření.“¹³

¹² Brito C., Connected margins and disconnected knowledge: Exotic marine mammals in the making of early modern European natural history. Vlastní překlad z anglického originálu: „Nevertheless, their nature remained contradictory, the essence of good and evil in one being, the reflex of the monster and the beauty in the same body, the presence of water and land in one natural element.“

¹³ Roque, A.C and Wright, A.J. (Eds.) 2013. From nature to science: scientific illustration on marine mammals throughout the centuries. Old challenges and new perspectives. Vlastní překlad z anglického originálu: „Mermaids are a good example of the persistence into comparatively modern times of a legend that is nearly as old as the written records of man. There is not an age, and hardly a country in the world, whose folklore does not contain some reference to mermaids or to mermaid-like creatures.“

4 Mytologie jako pestrá paleta vodních víl

Předchozí kapitola představila, jak pravděpodobně představy o vodních bytostech vznikaly. Nyní se již práce bude věnovat konkrétním postavám. Mýty předestírají pestrou paletu vodních víl i jejich příběhů. Jsou zhmotněním a dovyprávěním pouhých představ. Nabízí neutuchající inspiraci, jejímž důkazem jsou i filmy z tohoto desetiletí, jako například *Píseň moře* (2014, Tomm More) či *Souboj Titánů* (2010, Louis Leterrier).

Tato kapitola pojednává především o mýtických femininních bytostech. Než se ovšem bude věnovat příkladům, definuje pro tuto práci pojem mýtus. Zároveň se v rámci jeho výkladu krátce zmíní i související pojmy, jako je například *hrdina*, *archetyp* atd.

4.1 Pojem mýtus

Výraz mytologie se skládá se slov „mythoi“ [událost] a „legein“ [vyprávění]¹⁴. Můžeme ho tedy volně přeložit jako vyprávění příběhu. Tato kapitola je etymologicky uvedena především kvůli tomu, že (s nadsázkou) snad každá předmluva ke sbírkám mýtů či publikace zabývající se jejich výkladem zmiňuje právě důležitost vyprávění a naslouchání. Jakým způsobem je bájný příběh vyprávěn, komu, kdy i proč. Jelikož, dle mého názoru, má vyprávění mýtů opravdu stále dar ovlivňovat a obohacovat posluchače, budu pracovat při vymezení pojmu mýtus převážně s interpretacemi Josepha Campbella. Jednoho z nejvýznačnějších znalců mytologie vůbec, který dokázal nad mýtem uvažovat velmi moderně a aktuálně, a pro něhož byla mytologie „zpěvem vesmíru, hudbou sfér – hudbou, na kterou tančíme, i když její melodii neumíme pojmenovat.“¹⁵

On sám mýty definuje následovně: „Mýty jsou metaforickým vyjádřením duchovního potenciálu člověka a tytéž síly, které oživují naši existenci, prostupují

¹⁴ Kerényi K., *Mytologie Řeků. Příběhy bohů a lidí*, str. 13.

¹⁵ Campbell J., *Síla mýtu*, str. 18.

i existencí světa. Ovšem kromě toho se vyskytují i mýty a bohové mající vazbu pouze na specifická společenství [...]“¹⁶ Mluví tedy o dvou typech mytologií:

- A. typ mytologie přírodní – váže člověka k přírodě a přirozenému světu
- B. typ mytologie sociologické – spojuje člověka s určitou společností.

Ke správnému vyznění citované definice ještě doplním, že výraz metafora ve svém pojetí vysvětluje Campbell jako „obraz, který poukazuje na něco jiného.“¹⁷

Záhadným a důležitým rysem mýtů jsou stále tytéž opakující se motivy napříč mytologiemi, jako např.: stvoření světa, smrt, manželství, zmrtnýchvstání atd. Zároveň jsou to i opakující se rituály a jejich síla působící na jedince jako např.: pohřeb, svatba, vstup do dospělosti atd. Různé kultury zpracovávaly (a zpracovávají) stejná témata, jen každá po svém. Jinakost je dána odlišnými důrazy a prostředím.

Tyto podobnosti mezi různými mytologiemi přisuzuje psychoanalytický Jungovský přístup (tedy přístup, který je v pojetí této práce primární) archetypům. Campbell je nazývá elementárními „výchozími“ idejemi. Sám ale upozorňuje na to, že výraz ideje může být zavádějící, protože nejde jen o pouhou myšlenku, jak ji dnes chápeme. Proto ještě výraz upřesním citací jungiánky Marie-Louise von Franz: „Pro nás není archetyp jen elementární myšlenkou, ale právě tak elementárním poetickým obrazem a fantazií, elementární emocií, a dokonce i elementárním podnětem k jednání.“¹⁸ Zároveň upozorňuje, že při práci s archetypy (myšleno při psychoanalýze konkrétního subjektu) je nutné zahrnovat i citový faktor.

Archetypy se opakují napříč kontinenty i historií. Vychází totiž z naší společné psyché, myšleno z psyché lidstva, vynořují se z našeho nevědomí. „Psychika reflektuje vnitřní zkušenosti lidského těla. To mají všechny lidské bytosti prakticky stejné – tytéž orgány, tytéž instinkty, tytéž pudy, tytéž

¹⁶ Tamtéž, str.: 49

¹⁷ Tamtéž, str. 84.

¹⁸ FRANZ, M. L. von, Psychologický výklad pohádek: smysl pohádkových vyprávění podle jungovské archetypové psychologie, str. 18.

konflikty, tytéž obavy.¹⁹ Primitivní člověk, který tyto archetypy tvořil, neuznával v rámci svého vědomého chování žádný neznámý úkon, který by dříve nezažil již někdo jiný. Jak píše Mircea Eliade v předmluvě knihy *Mýtus o věčném návratu*: „[primitivní člověk] Dělá to, co již dělal před ním někdo jiný. Jeho život je nepřetržitým opakováním gest zavedených jinými.“²⁰

Co ale vlastně tyto mýty tvoří a proč? Campbell určuje čtyři základní funkce, které mýty poskytují: mystickou, kosmologickou, sociologickou a pedagogickou²¹. Poslední jmenovaná zdá se být pro Campbella nejpodstatnější. Nad mýtem uvažuje totiž jako nad poselstvím, které nás obohacuje a které nám pomáhá. Díky mýtům se můžeme naučit projít všemi fázemi našeho života od narození, přes dospívání až po umírání. „V každé dané rovině života a struktuře společnosti nabízejí mýty určité modely.“²² To je podle něj právě to, čím se mýtus odlišuje: „Úkolem lidového vyprávění je [...] pobavit. Kdežto mýtus přináší spirituální poučení.“²³

Hlavními postavami mýtů bývají často hrdinové. „Hrdina je někdo, kdo obětoval život něčemu většímu, než je on sám. Ať je to muž, nebo žena.“²⁴ Tato oběť může být jak charakteru fyzického (ohromující výkon v bitvě), tak duchovního (předávání božského poselství). Výchozím bodem těchto vyprávění je situace, v níž se hrdina vzdá svého známého světa a jeho podmínek, aby se mohl vypravit za něčím „vyšším“. Právě tato archetypální dobrodružství hrdiny mohou být metaforou cesty dospívání. Zmíněný výchozí bod se například projevuje i v různých iniciačních rituálech jako jeho základní princip.

V rozhovorech Josefa Campbella a Billa Moyerse se občas stírá hranice mezi mýtem a skutečností, mezi dobou dávnou a současností. To jen jasněji odráží již zmiňovaný názor velmi aktuálního Campbellova pojetí mýtů. K tomuto splynutí dochází i při jejich diskuzi o lásce. Jelikož právě láska je často důležitým impulsem v příbězích vodních bytostí (obzvláště k tomu, aby vystoupily z hlubin

¹⁹ Campbell J., *Síla mýtu*, str. 77.

²⁰ ELIADE M., *Mýtus o věčném návratu: (Archetypy a opakování)*, str. 10.

²¹ Campbell J., *Síla mýtu*, str. 58.

²² Tamtéž, str. 37.

²³ Tamtéž, str. 87.

²⁴ Tamtéž, str. 161.

na zem) dovolím si na závěr ještě citovat ze Síly mýtu několik slov o lásce: „Láska je žhnoucím středem života, a protože veškerý život je strastiplný, musí taková být i láska. Čím silnější je láska, tím víc bolesti přináší. [...] Dalo by se říci, že láska je sama bolest – že opravdový život musí vždycky bolet.“²⁵

4.2 Příklady mýtických femininních vodních bytostí

Následující podkapitoly se věnují příkladům postav žen z vody v antické, slovanské, keltské a středověké mytologii.

4.2.1 Mořské nymfy, Sirény a další příklady z antické mytologie

V antické mytologii se setkáváme jako s ženskými bytostmi z vod v nejhojnějším počtu s vodními nymfami. Jsou to mladé dívky, které vykazují všechny atributy krásy. Tato božská stvoření nejsou nesmrtelná, ale mají dar dlouhověkosti a některé speciální schopnosti, velice často věštění. Mezi vodní nymfy patří Nereidy, nymfy mořské, a Najady, nymfy vodních toků a jezer.²⁶

Nereidami (či *Néreovnamí*) je 50 mořských nymf, jejichž otcem je mořský stařec Nereus. Žijí v otcově paláci v hlubinách a věnují se ženským pracím. Slouží významné mořské nymfě Thetis. Věřilo se, že zajišťují šťastný rybolov a ochraňují námořníky.²⁷

Objevují se například v báji o Jásonovi a zlatém rouně. Právě Nereidy s Thetis pomohly Jásonovi a Argonautům proplout lodí mezi mořskými obludami Skyllou a Charybdis.

²⁵ Tamtéž, str. 259.

²⁶ Neškudla B., Encyklopedie řeckých bohů a mýtů.

²⁷ Day M., 100 postav klasické mytologie: seznamte se s fascinující historií řeckých a římských bohů.

Zároveň jsou důležitou součástí příběhu o Andromedě, jejíž pyšná matka Kassiopeia prohlásila, že Andromeda je krásnější než právě Nereidy. Za to stihla jejich království pohroma (povodeň, mořská obluda).

Říká se, že jedna z Nereid, *Amfitrité*, se provdala za Poseidona, což mezi sestrami vyvolalo svár.

Zmiňovaná *Thetis* byla provdána za krále Peléa a se stala matkou Achilla. Ona i sestra Amfitrité se snažily svým nápadníkům uniknout. Amfitrité nakonec ke sňatku přemluvil Poseidonův posel Delfín a Peléus se Thetis zmocnil. Jejich další sestře *Galateie* se podařilo nechtěného nápadníka Kyklopa Polyfémose zbavit. Ten pak ale na její lásku, pastýře Akida, shodil skálu. Nejslavnější Nereidy tak nesou spíše symbol nešťastné lásky.

Zmiňované *Najady* (či *Okeanidky*, v některých pramenech i jako dvě různé samostatné skupiny bytostí)²⁸ jsou ochránkyněmi určitých vod – pramenů, řek, rybníků, jezer... Těchto celkem 3000 vodních nymf je považováno za dcery Diovy či Okeanovy. V některých příbězích dokáží vyvolávat v mužích šílenství či je lákat do vod, kde se následně muž utopí. Jindy jsou naopak přívětivé. Mnohé se zamilovaly do smrtelníků, ale stávaly se i ženami bohů a satyrů. Okeanidka *Metis* se stala první ženou Dia. Byla nejchytřejší ze všech bohů.

I když je vodních nymf v antické mytologii doslova na tisíce, člověku spíše než ony přijdou na mysl *Sirény*. Vždyť do dnes používáme spojení vábení sirén. Sirén není jich stabilně daný počet (dvě až pět). Zrodily se z krůpějí krve z rány říčního boha Achelóose. Původně tato stvoření vypadala jako velcí ptáci s ženskými hlavami [viz obr. 4]. Zpěvem lákají námořníky, jejichž loď nakonec ztroskotá o útesy. Bez úhony se kolem nich podařilo projet Odysseově výpravě (námořníci si zacpali uši a Odysseus se nechal uvázat pevně ke stožáru) a Argonautům (zpěv Sirén dokázal trumfnout svou hudbou Orfeus). Podoba Sirén v průběhu času ovšem romantizovala. Sirény jsou tak někdy zobrazovány již i jako mořské panny či víly podobné spíše rusalkám [viz obr. 5], a dokonce se stávají líbeznými patronkami hudby.

²⁸ Bahník V., Slovník antické kultury.

Dcerami mořských bohů byly dle Roberta Gravesa i *tři Gorgony* – Stheinó, Euryalé a Medúsa – *tři Graie* – připomínající labutě, navzájem se dělící o jediné oko a jediný zub – a dle některých i *tři Hesperidky* – střežící strom se zlatými jablky. Jejich sestrou je i *Echidna*, napůl krásná žena a napůl had. Tyto postavy sice pochází z vodního prostředí a žijí v jeho blízkosti, ale jejich existence na vodním prostředí není nijak závislá.

4.2.2 Víly slovanské mytologie

Slovanské náboženství bylo náboženstvím pohanským, jehož výraznou součástí byla obřadnost. Není třeba se zde věnovat jednotlivým bohům této mytologie, ale uvedu tuto podkapitolu pár obecnými poznatky o Slovanech, které úzce souvisí s následnými příklady slovanských vodních bytostí.

V rámci slovanské mytologie je velmi důležitá víra v posmrtný život. Slované si uvědomovali rozdíl mezi tělem a duší. V jejich mytologii právě duše zemřelého na sebe může vzít novou podobu. Dalším důležitým prvkem tohoto náboženství je víra v animisaci přírody. Slované ctili zvířata, stromy a samozřejmě i prameny a studánky. Neznamenal pro ně jen místo, skrze nějž prosí či uctívají jednoho velkého boha. Vnímali je přímo jako konkrétní ztělesnění démona či jako novou podobu dávných předků.²⁹

V dostupných dobových materiálech se dle L. Niederleho nejčastěji mluví právě o vodních bytostech – bereginích, pereplutovi, rusalkách a vílách. O *bereginích* toho bohužel není příliš známo. Jde o vodní bytosti, které působí spíše negativně.³⁰

Oproti tomu *rusalky* nám jsou známy až do dnešních dní. Jsou to duše nešťastně zemřelých dívek, často přímo utonutých či sebevražednic. Nejsou jen čistě vodními bytostmi. Obývají i vodní břehy, na nichž tančí a veselí se. Někdy

²⁹ Niederl L., Rukověť slovanských starožitností.

³⁰ Atweri J., Vlivy novopohanství na společnost i jednotlivce.

chodí i přímo do vesnic. Dle některých příběhů je ale třeba si dát na rusalky pozor, jelikož dokáží mladíky okouzlit svým tancem a zpěvem, až se sami od sebe vrhnou do vody.³¹ Rusalky jsou stvoření, o nichž původně v dávných dobách i Slované mluvili jako o nymfách. Postupně se ale vybudovala představa Rusalky, až nymfy ze slovanské mytologie zcela vymizely.

Na rozdíl od Rusalek, *víly* jsou různých druhů – atmosférické, horské, ale právě i vodní. Tyto krásné dívky mají dlouhé vlasy, v nichž se prý ukrývá jejich síla a život. Jejich povaha není stabilní a liší se dle místa a příběhu. V některých oblastech dokonce víly splynuly s postavou rusalek a zanikly (např. Rusko). L. Niederle původ slova víla odvozuje od slov viliti [zmítat sebou, vášnivě létati] a vila [blázen], z čehož se dá usoudit původní šílená povaha, která jim byla prisuzována. Některé víly tančí společně v kruzích a zanechávají tak po sobě vyšlapaný kruh ve vysoké trávě. Mohou léčit, věštit, proměňovat se ve zvířata či být ochránkyněmi přírody i lidí.³²

Poslední příkladem této podkapitoly jsou *diví muži a ženy*, z nichž někteří sídlili také ve vodě. Tato divá stvoření vždy vychází ze svého úkrytu v určitou denní dobu (poledne, večer). Nejspíše jde o personifikace přírodních sil.

4.2.3 Keltská úcta k pramenům a jejich bytosti oceánu

Z rané keltské mytologie nepochází žádné písemné záznamy, jelikož Kelti si osvojili psaní až s přijetím křesťanství. Naštěstí o nich ale psaly jiné národy – Řekové a později Římané. Zároveň se na jejich příkladu ukazuje i vliv a vytrvalost ústní tradice. Pro tuto práci je důležité zmínit jejich velkou úctu k pramenům a studánkám. Ty totiž byly symbolem tzv. Jiného světa. Tento svět byl krásnější než ten náš a bytosti v něm neumírali, žily věčně. Mohl se do něj dostat i obyčejný člověk – když náhodou našel cestu či třeba nesen vílou jako milenec či pro její zábavu.³³

³¹ Auerbach L., Cotterell A., ed., *Mytologie: bohové, hrdinové, mýty*.

³² Atweri J., *Vlivy novopohanství na společnost i jednotlivce*.

³³ Monaghan P., *The encyclopedia of Celtic mythology and folklore*.

Voda měla významnou roli i v různých keltských rituálech, které ale bohužel neznáme podrobně. Rozhodně ale figurovala v ozdravných rituálech a při inauguraci regionální krále, který musel vypít pohár vody, jako závazek věrnosti bohům.³⁴

Mnoho keltských mýtů obsahuje příběh, v němž žena hlídá vodní pramen jako například postava *Laudine* (Lady of the fountain). Ta střeží místo, které dokáže vyvolat silné bouře. Čeká až někdo přemůže černého rytíře, který místo brání a stane se jeho ženou.

Keltskou verzí mořské panny je tzv. *selkie*, *tulení žena*. Tyto bytosti jsou elegantní chlupatá stvoření a žijí ve studených vodách. V keltské mytologii se věřilo, že selkie jsou zakletí lidé či že se alespoň mohou stát člověkem. Proto Kelti tuleně nejedli (na rozdíl od Eskymáků), protože by to považovali za kanibalismus.

V některých příbězích se selkie stala z dítěte, které bylo hozeno do vody. Nejslavnější jsou ovšem příběhy, v nichž selkie vylézá na břeh, kde si sundá svůj kožich a užívá si slunce ve své lidské podobě. Pokud jí pozemský muž její kožich ukradne a zakope, stane se jeho ženou. Většinou ale nemohla být selkie na zemském povrchu déle než 7 let. Poté jí musel muž kožich vrátit či ho musela selkie nalézt sama. Často ji také hledal její nelítostný podmořský selkie manžel.³⁵

4.2.4 Pohanské víly středověku

Nástup křesťanství se pokoušel vymýtit původní pohanské mýty a rituály. Některé z nich byly ale v lidech tak hluboko zakořeněny, že se to nepodařilo. V tomto období se tedy v příbězích střetávají křesťanské a pohanské motivy. Církevní hodnostáři se alespoň pokoušeli bytosti, které měli blízko k pohanské mytologii, pošpinit.

³⁴ Tamtéž.

³⁵ Tamtéž.

Například *víly* řadili mezi čarodějnice či přímo mezi démony. Ty se ovšem ve středověkých mýtech a legendách neprojeví vyloženě negativně. Velice často se o lesních či vodních vílách vypráví dva určité typy příběhů. Martin Nejedlý, který se dlouhodobě věnuje ve svém zkoumání mýtu o Meluzíně, tyto typy pojmenoval jako *meluzínský* a *morganský* (podle čarodějnice či víly Morgany z cyklu o králi Artušovi)³⁶. V meluzínském typu vyprávění se víla zjeví nějakému muži či ji on někde nalezne. Zamilují se do sebe a víla danému muži zařídí šťastný život či dokonce i velké bohatství a skvělé společenské postavení. Tento muž ale nikdy nesmí pátrat po vílině tajemství. Pokud toto pravidlo poruší, víla a veškeré štěstí ho opustí. V morganském typu naopak nadpřirozená bytost člověka unese či odvede do svého království mimo lidský svět, kde mohou šťastně žít.

Nejznámějším příkladem meluzínského typu je samozřejmě *mýtus o Meluzíně*. Ten je dnes již v podobě legendy spojen s historií rodu Lucemburků a vypráví o dívce (Meluzíně), kterou nalezne mladík u studánky. Tato záhadná dívka se stane jeho ženou a díky jejím radám a kouzlům získá mladík panství a výborné postavení. Musel ovšem přísahat, že nikdy po celou sobotu nebude pátrat po tom, co jeho paní dělá. Pod nátlakem svého bratra ovšem manžel svou přísahu poruší a zjistí, že jeho žena leží v koupeli – od pupku nahoru je to ona v celé své kráse, ale její nohy jsou proměněny v dlouhý modrý hadí ocas se stříbrnými skvrnami [viz obr. 6].³⁷ V rozčilení vyřkne toto tajemství ve společnosti a tím slib poruší a jeho milovaná žena ho opustí. Postará se ale o štěstí svých potomků a dál prý pomáhala všem dalším z tohoto rodu.³⁸

Podobný princip v sobě ukrývá i vyprávění o *Sicilské mořské víle*. V něm mladík z moře vytáhne dívku, neuvěřitelně krásnou a hodnou, která ovšem nemluví. Stane se mu dobrou ženou. Bohužel ale muž neustojí řeči vesničanů a na popud svého přítele se rozhodne ji donutit pod nátlakem (mečem vyhrožuje zabitím jejich syna) promluvit. V tu chvíli žena promluví a navždy zmizí.

³⁶ Lukavec J., Nejedlý, Martin: Středověký mýtus o Meluzíně a rodová pověst Lucemburků.

³⁷ Petoia E., Středověké mýty a legendy, str. 151.

³⁸ Nejedlý M., Od krásné dívky až k hadům a drakům: Proměny víly Meluzíny a jejich odraz v ikonografii středověkých pramenů

Zcela jiným typem příběhu jsou mýty, v nichž vodní žena není hlavní postavou, ale většinou jen překážkou či naopak pomocí/ochráncem na cestě hlavní postavy. První případ najdeme v příběhu o Ostrovu Lok. Na něm totiž žije krásná *siréna*, obklopena bohatstvím, na které láka mladíky. Jakmile se s ní ale takový mladík ožení, siréna ho promění v rybu a v této podobě ho upečeného naservíruje dalšímu návštěvníkovi ostrova na talíři jako jídlo.

Případů, kdy je *žena kladným strážcem*, je nespočet variací. V nich například střeží ostrov mládí, kouzelné prameny mládí i stáří či pramen života (Ostrov se dvěma prameny, Kouzelný pramen atd.). Pokud má mladík dobrý důvod kouzelnou vodu či jiný dar získat, tato bytost mu ho poskytne. I když pramen mládí dává věčné mládí a pramen života navrácí život mrtvým, oba typy tohoto vyprávění se často překrývají a splývají.

5 Pohádky všech moří, studánek i vodních toků

Pohádky neboli báchorky jsou součástí každé národní kultury a její lidové slovesnosti. Staly se obzvláště významným a populárním literárním žánrem, též i dramatickým a filmovým. Sílu symbolu vody a fascinaci světem za horizontem lze najít už v nejstarších pohádkových sbírkách. A rozhodně nejen tam. Vodní femininní bytosti se v pohádkách konstantně objevují, ať již jako hlavní či vedlejší postavy, až do dnešních dní.

Tato kapitola bude rychlým průvodcem pohádkami ze světa vodních víl. Od Charlese Perraulta po současnost. Než budou ovšem příklady pohádek jmenovány, vymezí první podkapitola pro následující strany pojem pohádka.

5.1 Pojem pohádka

Encyklopedie pohádky definují obvykle jako prozaický žánr s poutavým dějem, v němž kladný hrdina překonává různá nebezpečí, aby splnil záslužný úkol, a to s pomocí nadpřirozených bytostí nebo kouzelných předmětů.³⁹ Z hlediska běžného pojetí jde tedy o příběhy s neobyčejným obsahem.⁴⁰

Ovšem z psychoanalytického pohledu je sice pro pohádky důležitým prvkem ohrožení a hrdina v nebezpečí, ale zároveň (a především) odkazy k archetypálním situacím z běžného, až každodenního, života. Campbell je dokonce nazývá dětskými mýty.⁴¹ Jak se od sebe tedy mýty a pohádky liší? Uznávaný dětský psycholog, psychiatr a psychoanalytik Bruno Bettelheim, jehož kniha *Za tajemstvím pohádek* je pro tuto kapitulu zásadním zdrojem, společné prvky pohádek a mýtů uznává. Základní podstata je ale dle jeho výkladu odlišná. Mýty na nás kladou požadavky, jakým člověkem se stát. Kdežto pohádky nám pomáhají zorientovat se v sobě a okolním světě. „V mýtech je [...] o poznání častěji než v pohádkách hrdina [...] představen jako postava, kterou by měl

³⁹ Kudělka V., *Malý labyrint literatury*, str. 47.

⁴⁰ Bohuslav B. a kol., *Česká lidová slovesnost: výbor pro současného čtenáře*, str. 256.

⁴¹ Bettelheim B., *Za tajemstvím pohádek: proč a jak je číst v dnešní době*, str. 177.

[člověk – pozn. aut.] pokud možno napodobovat ve vlastním životě. Mýtus může stejně jako pohádka symbolicky vyjadřovat vnitřní konflikt a navrhnout jeho řešení, ale není to nutně jeho prvořadým zájmem.⁴² Pohádka nic nežádá, není moralistická. Existuje proto, aby uklidňovala a dávala naději do budoucna. To, zda a jak s informacemi z pohádky naložíme či nikoli, je pouze na nás.

Již zmiňovaná Marie-Luise von Franz upozorňuje ještě na formální rozdíly pohádky a mýtu. Mají totiž velice odlišný způsob vyprávění. Mýtus je podáván velkolepě, úchvatně, zázračně. Naopak pohádky jsou vyprávěny vždy s naprostou samozřejmostí, tak že se opravdu staly. Každodenním způsobem a s popisností, která nám dodává pocit opravdovosti. Odehrávají se v reálném světě se zákony z reálného života, ovšem i za přítomnosti zákonů nadpřirozených.⁴³

Tento princip je umocněn i názvy pohádek a jmény postav, které bývají popisné (Popelka, Červená Karkulka) či obyčejné (Honza, Káča). Vedlejší postavy jsou dokonce velmi často bezejmenné (boháč, chudás, král, pekař), což usnadňuje možnou projekci někoho či sebe samého do postav.

Pohádkové postavy jsou často černobílé a v příbězích k sobě protichůdně stavěné (boháč a chudás, zlý a hodný, chamtivý a skromný). Nejde však o výchovnou funkci, jako je tomu v bajkách. Jde o usnadnění jejich chápání tak, aby byly vztahy mezi postavami a jejich jednání pochopitelné a jednoduše čitelné. „Uvedení charakterových protikladů dovoluje dítěti lehce porozumět rozdílu mezi nimi, což by nedokázalo tak pohotově, kdyby postavy byly vykresleny věrněji se všemi složitostmi, které charakterizují skutečné lidi.“⁴⁴

S tímto zjednodušováním souvisí i zvířecí pohádky, tedy pohádky, v nichž normálně vystupují a jednají zvířata (O kohoutkovi a slepičce). Marie-Luise von Franz uvádí, že příběhy o zvířatech tvoří až 80 % vyprávění křováků. Jedná se v nich ale o antropomorfní bytosti, symbol, projekci. Příběhy se zvířaty nežádají složitá vysvětlování typu, co je to víla, odkud byla ta dívka, jak ten člověk vypadal apod. Každý jim rozumí, i ti nejmladší. Jedná se o základní materiál.

⁴² Bettelheim B., Za tajemstvím pohádek: proč a jak je číst v dnešní době, str. 35.

⁴³ Levinský O. a kol., Film a filmová technika.

⁴⁴ Bettelheim B., Za tajemstvím pohádek: proč a jak je číst v dnešní době, str. 17.

To, že pohádky vychází často i jen z malých, každodenních událostí (např. nález předmětu, spřátelení se zvířetem), které ovšem mohou vést k velkým věcem, je zas důležité pro sebedůvěru dětí. „Pohádka vede dítě k důvěře, že jeho malé činy a malé úspěchy jsou důležité, i když si to v tu chvíli neuvědomuje.“⁴⁵

Zároveň některé pohádky staví dítě přímo čelem k velkým krizím. Skrze tyto příběhy se dítě může s takovými situacemi lépe vypořádat – například projektováním vlastního otce do postavy krále si může odžít jejich smíření či pomstu. Zalíbení v pohádce dítěti také snadněji umožní upřímně projevit své emoce bez pocitu provinění, svěřit se.

Pokud děti chtějí, mohou se jim pohádky stát i skvělým pomocníkem na cestě k samostatnosti. Bettelheim takovéto osamostatnění postavy, s níž se lze snadno ztotožnit, ukazuje na pohádce Husopaska. „Aby se dítě stalo sebou samým, musí zkoušky podstoupit samostatně, tedy nemůže se spoléhat, že je před důsledky jeho chování ochrání rodič.“ Naráží zde na to, že princezně dary, které získala od své matky, nepomohly (o všechny přišla) a byla odkázána jen na sebe.

V pohádkách bývají použity opakuující se narativní a stylistické motivy a principy. Ráda bych na ně poukázala společně s popisem stavby pohádky. Ta začíná expozicí, v níž se tradičně uvádí čas a místo příběhu. I přesto, že pohádky vychází z reálného světa, neodehrávají se v konkrétním prostředí ani historickém období. Mohou se odehrávat kdykoli a kdekoli. Proto začínají neurčitými vstupními formulami (např.: Za sedmero horami, za sedmero řekami; Žil byl jednou jeden...). Poté bývají představeny postavy, o jejichž typickém paralelismu a černo-bílém pojetí jsem se již zmiňovala výše.

Poté je nám představen problém, se kterým se postavy musí způsobem sobě vlastním vypořádat. I tato část děje (kolize, krize, peripetie) může mít své motivy. Například mediální formule, kterými mohou být magická sousloví (např. Stolečku prostři se) či stabilizované obraty (např. Čichám, čichám člověčinu).

⁴⁵ Bettelheim B., Za tajemstvím pohádek: proč a jak je číst v dnešní době, str. 95.

Dále použití magických čísel (číslo 3 a jeho násobky – tři přání, tři úkoly; číslo 10 – po deset dní a deset nocí) a s tím související symetrie (dodržování stabilního počtu opakování). S magickými čísly se často setkáváme již v úvodu pohádky ve vstupní formuli či v počtu postav (tři synové, dvanáct dcer).

V této části také často dochází k eliptičnosti, tedy k vypouštění epicky nedůležitých a málo působivých časových úseků děje (několikaletá cesta hrdiny kamsi); retardaci, tedy oddalování rozuzlení (jeden úkol podmiňován dalším); gradaci (úkoly jsou stále těžší).⁴⁶

Výše uvedené motivy se mohou v průběhu děje několikrát opakovat, a to i v různých spojeních mezi sebou.

A jako závěrečná část přichází (podle Marie-Luise von Franz) lysis – vyvrcholení či katastrofa. Někdy pozitivní, jindy negativní a tento názor se zároveň může měnit s úhlem pohledu. Většinou má ale pohádka konec šťastný. Občas však toto vyvrcholení chybí a příběh zkrátka skončí „jakoby se vsákl do písku.“⁴⁷ Jindy zas naopak na posluchače čeká dvojitý konec. Pohádka skončí dobře, ale vypravěč ještě cosi dodá za sebe (např.: „Brzy nato měly oddavky a po oddavkách hostinu. – A mně tam taky dali vína z řešeta, chleba ze sklenice a lopatou po hřbetě. Poté jsem šel domů.“⁴⁸) Jde o takzvaný výstupní rituál, navrácení z pohádkového světa zpátky do reality. Nejznámějším koncem ovšem bývají klasické výstupní formule (např.: A žili spolu šťastně až do smrti).

⁴⁶ Bohuslav B. a kol., Česká lidová slovesnost: výbor pro současného čtenáře str. 258-259.

⁴⁷ Franz M. L. von, Psychologický výklad pohádek: smysl pohádkových vyprávění podle jungovské archetypové psychologie, str. 32.

⁴⁸ Erben K. J., Košnář J., Čtyřicet pohádek, báchorek a pověstí, str. 40.

5.2 Příklady pohádkových femininních vodních bytostí

Následující stránky představí konkrétní pohádky o vodních vílách, pannách a hastrmankách. Jejich výběr jsem získala především zkoumáním díla Charlese Perraulta, bratří Grimmů, Boženy Němcové, Karla Jaromíra Erbena a Hanse Christiana Andersena.

5.2.1 Víly Charlese Perraulta

Charles Perrault, básník věku Ludvíka Velikého, je jedním z vůbec prvních literárních autorů pohádek a rozhodně i jednou z osobností, která zapříčila, aby se pohádky staly uznávaným literárním žánrem. Nejspíše by ale byl touto skutečností překvapen vzhledem ke komentáři Františka Hrubína, mimo jiné právě překladatele jeho *Francouzský pohádek a bajek*, který říká, že i když se Charles Perrault stal nesmrtelným právě díky pohádkám, šlechtě se za ně omlouval jako za pouhé hříčky.⁴⁹

Právě ve zmíněné sbírce najdeme pohádku s postavou víly vody, i když jen jako s postavou vedlejší.

Pohádka s názvem *Víly* vypráví o dvou sestrách, z nichž první je hodná a laskavá a druhá zlá a panovačná. První musí chodit dalekou cestu ke studánce, aby donesla své protivné matce a sestře vodu. Jednoho dne se u studánky zjeví víla v podobě stařenky, a jelikož se k ní dívka zachová zdvořile, dá jí dar. Za každé vyřčené slovo, vypadne dívce z úst drahokam. Druhá sestra, která je ke studánce matkou následně vyslána, se ovšem zachová k víle v jiné podobě protivně a ta ji prokleje. S každým vyřčeným slovem jí vypadne z úst žába či had.

Tuto pohádku považuji za další projev kultu pramenů a studánek. Zároveň lze na tomto příkladu pozorovat, že na rozdíl od následujících pohádkářů Perrault

⁴⁹ Perrault Ch., *Francouzské pohádky & bajky*.

chápe pohádku velmi morálně (což sám přiznává v úvodu), a že původní příběhy z podhradí upravoval k obrazu svému.

5.2.2 Vodní víla bratří Grimmů

Těmi, kdo se ale v počátcích folkloristiky o zkoumání pohádek zasloužili nejvíce, byli Jacob a Wilhelm Grimmové. Marie-Luise von Franz jako podnět pro jejich sbírání pohádek považuje religiózní pátrání po něčem, co jako by chybělo v oficiálním křesťanském učení. Na rozdíl od Perraulta zaznamenávali pohádky téměř doslova. Občas sice spolu smíchali více verzí stejného příběhu, ale zanechali v něm věci nedořečené nebo takové, co si protirečí – pokud se tak mezi lidmi pohádka vyprávěla.

Následně začaly vznikat další a další folklorní sbírky dalších národů. U nás se o ně zasloužili Božena Němcová, Karel Jaromír Erben, na Slovensku pak Pavel Dobšinský. I jim se budu níže věnovat.

*O vodní víle*⁵⁰ vypráví ve stejnojmenné pohádce i bratří Grimmové. V jejím začátku mlynáře opustí štěstí a on postupně chudne. Jednoho dne se ovšem z jeho rybníka vyjeví víla a slíbí mu opět štěstí a úspěch, pokud jí dá, co je u něj v domě nejmladší. Mlynář jí tak nevědomky slíbí vlastního syna. Syn dospěje, najde si ženu a stane se myslivcem. Až poté jednou zapomene, že se nesmí k rybníku přiblížit a dojde se k němu umýt. Víla ho hned stáhne pod hladinu. Myslivcova žena je nesmírně nešťastná, ale díky svému snu se vydá za tajemnou stařenkou, která jí pomůže. Daruje jí zlatý hřeben, flétnu a zlatý kolovrat. Žena vždy o úplňku danou věc vezme k rybníku a láká na ni vodní bytost, s níž vždy vlna vyvrhává i jejího muže. Až napotřetí ho vlna vyvrhne celého. Dají se na útěk, ale rybník se vyvalí z břehů a oni nemají šanci víle uniknout. Poprosí stařenku, aby jim ještě jednou pomohla. Nato se promění v žáby a voda každého

⁵⁰ Kovaříková Z. a kol., *O vodních a mořských bytostech: osm pohádek z pokladů našich a světových pohádkářů*.

odnese někam jinam. Když se vrátí do své podoby, jsou daleko od sebe, ale i přesto se po nějakém čase šťastně shledají.

Jak se ještě přesvědčíme, princip, kdy muž neví o svém dítěti a svěří ho tak nevědomky slibem vodní bytosti, se v pohádkách často opakuje. Nikdy se nelze takovému principu vzepřít. Nemusí jít vždy o bytost zlé povahy, jako je tomu v této pohádce, ale i bytost beznadějnou, zakletou, která potřebuje pomoci. Zde je ovšem vodní víla jako zástupce nebezpečného živlu, což se ještě podtrhne v situaci, kdy se voda vyleje z břehů a manžele pronásleduje.

5.2.3 Vodní bytosti českých pohádkářů

Princip popsany výše u pohádky bratří Grimmů se objeví i v pohádce *Rybářův syn*⁵¹ od Karla Jaromíra Erbena. V té rybář nemůže ulovit již po třetí den žádnou rybu. Objeví se ale pán v zeleném a ptá se, zda by za bohatý úlovek vyměnil to, o čem ještě neví. Rybář souhlasí, a aniž by to tušil, slíbí mu tak ještě nenarozeného syna.

Když dospěje, přijede si pro něj záhadný muž a vezme ho do hlubin Dunaje. Tam se podaří rybářově synovi zlomit prokletí pánovi dcery, která byla zakletá v hada. Pán mu svou osvobozenou krásnou dceru přislíbí za manželku a království k tomu. Rybářův syn by si ale rád ještě promluvil s otcem, aby věděl, že se mu dobře daří. Jeho nevěsta mu tedy dá prsten, který mu umožní opět se vrátit do hlubin. Varuje ho, aby ho neztratil – je to jediná možná cesta zpět k ní.

Rozmarnému rybářově synovi ale dívky, kterým se líbí, prsten ukradnou. On se ale jen tak nevzdává. Okrade zloděje o kouzelné předměty, díky kterým se vydá pro radu až ke slunci, měsíci i větru. Teprve poslední z jmenovaných ho zavede opět k jeho nejmilejší.

Vodním bytostem se Erben věnuje i ve svém vyprávění o *Vodníkovi* v krátkých příbězích s názvy *V Praze a Podskalí*, *Vodníkova žena* a *Vodníkova*

⁵¹ Erben K. J., Pohádky.

děvečka. I v nich se příkladně propojuje temná i pozitivní stránka vodních bytostí. Jelikož manželská hastrmanská dvojice přináší prý štěstí obchodníkům, ale někomu i smrt.

To Božena Němcová ve své pohádce *Vodní paní*⁵² pojednává o víle z vody jen jako o čisté a hodné bytosti. Příběh vypráví o králi s královnou, kteří se mají moc rádi, ale jejich štěstí bohužel brání skutečnost, že se jim nedaří počít dítě. Když král odjede na dlouhý čas do války, zjeví se jeho ženě vodní víla. Poručí jí sníst jablko, díky kterému se královně opravdu narodí syn Milostín. Víla se královně zjeví znovu, aby ji varovala, že je bohužel čeká neštěstí, ale nemá mít strach. Ona jejího syna vždy ochrání. Víla královně vysvětlí, proč jí pomáhá. Milovala muže z jejího rodu. I oni měli dítě – dceru. Ale vílin osud nedovolil mít ji u sebe, a proto její milý s dítkem prchl. I jeho ale zastihlo neštěstí a zemřel. Jejich dcery se prý ujali cizí lidé, kteří ji našli na břehu.

Válka skončila a král se vrací domů. O synovi ovšem stále netuší. Jeho koráb ztroskotá a moře ho vyvrhne na neznámém ostrově. Dostane strach, že už svou ženu nikdy neuvidí, když v tom se objeví pán, který mu slíbí, že mu pomůže dostat se domů. Ale žádá za to něco, o čem král doma neví. Král mu tak nevědomky slíbí vlastního syna.

A tak si jednoho dne pro Milostína doletí orel a odnese ho k chaloupce pod vysokou skálou s hradem. V něm žije zlá čarodějnice, která se chystá Milostína využít ke svému věčnému mládí. Má dvě zlé dcery a jednu nevlastní, hodnou nalezenkyni Krásku. Právě ona je ztraceným dítětem vodní víly, o čemž ale nikdo netuší. Kráska vždy pomůže Milostínovi splnit všechny zadané úkoly a ten tak unikne ze spárů čarodějnice. Nakonec se jim podaří uprchnout jí úplně, a to za pomoci právě vodní víly (zavolají ji pomocí perel a prstenu, které od ní mají), zpět do princova království.

Kráska ovšem nejde s princem na zámek. Zavolat ji smí až za 12krát 12 hodin, po které ale nesmí políbit svou matku. Matka ale toto pravidlo poruší a ve spánku prince políbí. Ten jako kdyby ztratil paměť. Krásce se ale podaří vrátit mu

⁵² Němcová B., Pohádky.

opět vzpomínky a radost ze života. Koná se velká svatba. Od vodní víly dostanou mnoho klenotů darem a prý po další generace ochraňovala potomky tohoto rodu.

V této pohádce se objevuje hned několik již zmíněných prvků. Zaprvé opět slib, kterým se otec nevědomky zaváže vzdát se svého syna. Zadruhé se zde pracuje s narativními prvky souvisejícími se vztahem mezi vílou a pozemským mužem. První vztah je nám nastíněn pouze formou monologu vodní víly, kdy mluví o sobě a svém muži. Z monologu ale jasně vyrozumíme, že osud tomuto vztahu nepřál. Tak jako ve všech výše uvedených (obzvláště středověkých) mýtech. Druhý vztah mezi dcerou víly a Milostínem sice končí šťastně, ale je tomu tak o chlup. Milostín totiž nedokáže udržet slib (nepolíbit se s matkou), který své víle dal, i když ne vlastní vinou. Jde o zmiňovaný středověký meluzínský princip, který ale, jak vidíme, pohádka dokázala nakonec ještě zvrátit a napravit. Cítím ještě jedno společné pojítko s legendou o Meluzíně, a tím je, že vodní víla pomáhá po generace potomkům určitého rodu.

5.2.4 Další evropské pohádky o vodních vílách

Ve slovenské pohádce *Panna z rosy počatá a z devíti matek zplozená* od Pavola Dobšinského⁵³ hledá hlavní hrdina dívku, která byla zrozena z rosy. Vykona kvůli ní předlouhou cestu, a nakonec dokonce přemůže draka.

V Dánsku se zas vypráví pohádka *Silák z moře*⁵⁴. V té kovář zplodí syna s mořskou pannou. Tento potomek oplývá tak neuvěřitelnou silou, že unese i naložený povoz, který kůň neutáhne, čerta přemůže a všechno sní. Myslím, že tato pohádka může mít spojitost s antickými příběhy, v nichž nymfy byly matkami velice silných mužů (Achillea).

A z Walesu pochází pohádka *Pasáček a víla z jezera*⁵⁵, která v sobě propojuje meluzínský a morganský vílí příběh. Hlavní hrdina pasáček totiž sedává u jezera a myslí na matčino vyprávění o Excaluburu a ostrově Avalon. V tom se

⁵³ Dobšinský P., Najkrajšie slovenské rozprávky.

⁵⁴ Hulpach V., Bylo nebylo... / Pohádky z celého světa.

⁵⁵ Hulpach V., Bylo nebylo... / Pohádky z celého světa.

jednoho dne z jezera zjeví krásná paní. Chce ji obdarovat chlebem, ale ona ho odmítá. Nejprve je chléb příliš tvrdý, napodruhé příliš měkký. Až napotřetí se mu chléb podaří upéct správně a dívka k němu přijde. On ji hned poprosí, aby se stala jeho ženou. Víla souhlasí, ale varuje ho. Jakmile ji třikrát uhodí, ať zlehka či z legrace, zmizí.

Víla do hospodářství dává věno a páru se moc daří. Pasáček ale postupně v několika situacích zapomene na varování a 3krát při různých příležitostech ženu jemně plácne. Napotřetí žena zmizí a nic už pasáčkovi nepomůže.

Pasáček tedy toužil po své Morganě, po věčném štěstí. Ale svůj příběh si sám zkazil a tato pohádka je tedy meluzínským typem příběhu.

5.2.5 Příklady femininních ženských bytostí v umělých pohádkách a fantasy literatuře

Nejslavnější ze všech příběhů o vodních vílách je jistě autorská pohádka Hanse Christiana Andersena, která je známá jako *Malá mořská víla* či *Mořská ženka*⁵⁶. Ve své původní podobě příběh vypráví o nejmladší z šesti dcer mořského krále. O princezny a palác se stará babička, jelikož jejich maminka zemřela, ovšem její smrt není v příběhu nikde vysvětlena ani naznačena. Oproti lidem mají tyto bytosti místo nohou ocas a žijí po několik staletí. I když se jejich dlouhověkost může jevit jako velký dar, na rozdíl od lidí mají mořské víly smrtelnou duši. A právě tu jim Malá mořská víla velice závidí. A nejen tu. Je zcela fascinovaná světem tam nahoře a touží o něm všechno vědět. Vyplout nad hladinu ale smí až ve svých patnácti letech.

Když konečně tohoto věku dosáhne, nadšeně vypluje na širé moře. V ten samý den slaví narozeniny i mladý lidský princ. Mořská princezna sleduje jeho oslavu na lodi, ale v tom přijde bouře a loď je zničena a potopena. Mořská víla prince zachrání z trámů lodi a odnese ho až na mořský břeh. Pak z úkrytu

⁵⁶ Hulpach V., *Bylo nebylo... / Pohádky z celého světa.*

sleduje, jak k princovi přichází skupina dívek z blízkého kláštera. Jedna z nich prince nachází a princ se probouzí.

Malá mořská princezna se vrací do podmořského paláce zcela pohroužena do smutku. Nedokáže dělat nic jiného než jen myslet na prince. Dělá tím starost celé své rodině, a tak jí sestry chtějí udělat radost tím, že zjistí, kde princ přebývá. Princezna se k lidskému princovi o to více ještě upne – neustále ho sleduje a touží po něm.

Nakonec se rozhodne vypravit se za mořskou čarodějnici, ochotna obětovat cokoli, jen aby mohla být se svou láskou. Ta jí její přání splní – mořská víla se stane člověkem, ale musí se vzdát svého krásného hlasu, a i když má lidské nohy, každý její krok ji bolí jako by jí chodidla probodávali nožem. Zároveň pokud jí princ nebude milovat a ožení se s jinou ženou, první jitra po jejich sňatku mořské panně pukne srdce a stane se mořskou pěnou.

Malá mořská víla se stane se princovou nejbližší osobou. Jezdí spolu na koni a vystupují na vysoké hory. Princ jí má moc rád, ale hledí na ni po celou dobu jen jako na dítě. Jednoho dne musí princ odcestovat do jiné země, kde si má namluvit místní princeznu. On se tomu vysmívá a rozhodně si žádnou cizí princeznu za ženu brát nechce. Když jí ale spatří nemůže uvěřit svým očím. Je to ta dívka, která ho tenkrát našla na mořském břehu. To jí má za svou záchránkyni, ne Malou mořskou vílu. Princ si tuto princeznu z cizí země vezme za ženu. Malá mořská víla ví, jaký osud na ni čeká.

Její sestry se ještě pokusí Malou mořskou vílu zachránit. Dají jí nůž od čarodějnice, kterým má usmrtit prince. Jeho krev jí může znovu proměnit v mořskou pannu. Mořská ženka ale princovi nedokáže ublížit. Raději se odevzdá moři a promění se v mořskou pěnu. Najednou ale spatří průhledné vznášející se tvory s melodickým hlasem – dcery vzduchu. Jelikož mořská panna tolik toužila po nesmrtelné duši a tolik dokázala obětovat, stane se jednou z nich. Pokud bude po 300 let konat dobré skutky, nesmrtelnou duši poté získá.

Pohádku jsem zde převyprávěla detailněji kvůli tomu, abychom ji mohli v následujících rozborech lépe porovnávat s jejími filmovými zpracováními. Tento

příběh či odkazy na něj najdeme v mnoha filmových i literárních dílech, ale jeho celé původní znění – obzvláště motiv touhy po nesmrtelnosti duše – tolik známé není.

Hans Christian Andersen je nazýván otcem moderní pohádky⁵⁷. I když nejspíše četl pohádky bratří Grimmů, nejsilnější inspirací pro něj byl dánský folklór a němečtí romantici (např. Heinrich Hoffmann). Pohádka Malá mořská víla je konkrétně inspirována novelou Undine od Friedricha de la Motte Fouqué, v níž se rusalka snaží získat lásku rytíře. Mezi prvky, kterými Andersen začal tvořit podobu moderní pohádky, patří například absence úvodních a závěrečných formulí, absence šťastného konce a hlas, který jako kdyby komentoval děj pohádky. Všechny tyto prvky najdeme v pohádce Malá mořská víla.

Andersenovy texty jsou zároveň často úzce spojeny s jeho osobou a jsou jakýmsi pohádkovým odrazem jeho vlastního života a pocitů. On sám prožíval velmi nešťastná zamilování. Byl opakovaně odmítán ženami i muži, po nichž toužil. I Malá mořská víla je příběhem postav z velice odlišného prostředí, příběhem jednostranné lásky, která nikdy nemůže být naplněna. Literární badatelka Jackie Wullschlagerová dokonce přirovnává ztrátu řeči mořské víly k Andersonově traumatu. V době, v níž žil, nemohl veřejně mluvit o své homosexualitě a stejně jako mořská víla, ani on tudíž nemohl nahlas vyznat své city.⁵⁸

Postavy mořských panen samozřejmě najdeme i v další pohádkové i fantasy světové literatuře. Nejčastěji ovšem již jen jako vedlejší postavy, které pouze dokreslují a spoluutváří fantazijní svět. Tak je tomu například v knihách *Petr Pan a Wendy*⁵⁹ od Jamese Matthewa Barrieho, *Letopisech Narnie*⁶⁰ Cliva Staplese Lewise či *Harry Potterovi*⁶¹ Joanne K. Rowlingové.

V české literatuře najdeme vodní víly například v tvorbě Karla Čapka. Ve Velké doktorské pohádce vypráví doktor z Hoříček o případu s rusalkami a v Psi

⁵⁷ Zipes J., *The Oxford encyclopedia of children's literature*.

⁵⁸ Bednářová V., *Malá mořská víla*.

⁵⁹ Barrie J. M., *Petr Pan a Wendy*.

⁶⁰ Lewis C. S., *Plavba Jitřního poutníka*.

⁶¹ Rowlingová J.K., *Harry Potter a ohnivý pohár*.

pohádce zas Voříšek poslouchá vyprávění psích rusalek⁶². Mnoho vodních víl najdeme i v tvorbě Václava Čtvrťka jako například v Pohádkách z pařezové chaloupky Křemílka a Vochomůrky⁶³ i ve vyprávěních o Rumcajzovi a jeho rodině⁶⁴.

⁶² Čapek K., Devatero pohádek.

⁶³ Čtvrtek V., Pohádky z pařezové chaloupky Křemílka a Vochomůrky.

⁶⁴ Čtvrtek V., Manka: četba pro žáky základních škol.

6 Ženy z vody na stříbrném plátně

Vodní víly se nevyskytují jen ve filmových pohádkách. Jsou hlavními hrdinkami kýčovitých seriálů pro teenagery i silnými postavami dramát. Jejich povahové rysy i podoby jsou stále stejně pestré jako tomu bylo ve starověku. V mainstreamových filmech často představují jen jednu stranu černobílého obrazu – buď krásu a dobro, nebo jasné nebezpečí. Ale v mnoha snímcích mimo hlavní proud mají tyto postavy propracovanou psychologii i význam – jsou stále ztělesněním dospívání, ženskosti či utrpení. V takových snímcích bývá voda stále symbolem děsivé temnoty.

V této kapitole krátce shrnu ty nejvýraznější snímky, v nichž vystupují ženy z vody. V následujících třech kapitolách se budu podrobněji věnovat třem vybraným filmům.

Mořské panny se objevují v kinematografii již od jejího počátku. Georges Méliès natočil v roce 1904 čtyřminutový snímek *La Sirène* (1904, G. Méliès). V něm nejdříve Méliès vykouzlí rybičky do akvária. Pak se v něm ovšem objeví mořská panna. Méliès promění její rybí ocas v nohy, místo kanape ji uloží do obří lastury a nechá o ni pečovat antickou družinu.

V úvodu své kariéry natočil film s mořskou pannou i Ken Annakin. V komediálním snímku *Miranda* (1948, K. Annakin), stáhne mořská panna Miranda rybařícího doktora Paula do moře a unese ho do své jeskyně. Pustí ho zpět jen za podmínky, že ji vezme s sebou, aby poznala suchozemský svět. A tak ji Paul představí jako svou pacientku, která má ochrnuté nohy. Vozí ji v kolečkovém křesle a ocas jí zabalí do deky. Miranda všechny muže ve svém okolí záměrně okouzlí a ničí tak jejich vztahy. Komediální prvky vychází z toho, že se i mezi lidmi chová jako mořská panna – jí syrové ryby, zpívá, pije slanou vodu nebo třeba v ZOO mluví s lachtany. Když ale Paulova žena zjistí, že je mořskou pannou, Miranda se lekne, že její tajemství bude vyzrazeno a vrátí se zpět do moře. Na tento snímek dokonce navázal i sequel *Mad about men* (1954, R. Thomas)

Na první pohled má podobný příběh i snímek *Mr. Peabody and the Mermaid*. (1948, I. Pichel) ze stejného roku. V něm pan Peabody při rybaření na dovolené uloví mořskou panu, kterou schová v umělém rybníčku u svého hotelu. I zde jsou využity podobné komediální prvky – mořská panna například sní všechny zlaté rybičky v rybníčku nebo topí nafoukanou zpěvačku, která se snaží pana Peabodyho svést. Vyznění filmu je ale hlubší než u *Mirandy*. Příběh je rámcován sezením u psychologa a celá záležitost s mořskou pannou je nakonec vyložena jen jako fantazie způsobená krizí středního věku.

V tradici komediálního žánru ve spojení s postavou mořské panny pokračuje snímek *Žbluňk!* (1984, R. Howard). I v něm některé gagy vyplývají z obvyklého chování mořské panny. Například v prodejně elektroniky víla promluví svým mořským jazykem – vysokým pištěním a rozbije tak obrazovky televizí. Na rozdíl od předchozích snímků, zde se nakonec její lidský partner rozhodne odejít s ní žít do světa pod hladinou a opustit kvůli lásce navždy svět lidí. Lze tedy říci, že *Žbluňk!* je morganským typem příběhu.

V kinematografii se ale nejčastěji setkáváme s vodní vílou v adaptacích Andersenovy pohádky. Ikonickým zpracováním se stala animovaná *Malá mořská víla* (1989, J. Musker, R. Clements) ze studia Walt Disney. Ta klasický příběh přizpůsobila dětskému divákovi a oproti předloze ve filmu nenajdeme například motiv nesmrtelné duše. Zároveň princeznu Ariel doprovází její zvířecí kamarádi, a právě i díky nim na mořskou princeznu v této verzi čeká šťastný konec. Animovaná Ariel vytvořila pro mainstream jakési ustálené prvky mořských pannen, kterými jsou třeba zrzavé vlasy i podprsenka z mořských mušlí. Její popularitu jen potvrzují filmová pokračování *Malá mořská víla II: Návrat do moře* (2000, B. Smith), *Malá mořská víla: Jak to všechno začalo* (2008, P. Holmes) i vlastní televizní seriál *Malá mořská víla* (1992, J. Mitchell).

Melancholii původního textu lépe vystihuje *Pohádka o Rusalce* (1976, V. Byčkov). Ta ovšem děj zasazuje do ruského prostředí, takže se v něm například místo mořské čarodějnice objeví vědma. Zároveň rozšiřuje původní příběh o několik dalších linek. Třeba o postavu tuláka, který má Rusalku raději než sám sebe a v závěru kvůli ní zemře. A tak díky jeho oběti, i přestože se princ oženil s jinou nevěstou, získá Rusalka věčný život.

Pro mě osobně je nejzdařilejší adaptací česká pohádka *Malá mořská víla* (1976, K. Kachyňa), kterou podrobněji rozbírá následující kapitola. Pochází ze stejného roku jako výše zmíněná Pohádka o Rusalce, což přisuzuji výročí 100 let od smrti Hanse Christiana Andersena. Obě pohádky mají společnou ponurou stylizaci i nešťastný konec, ovšem verze Karla Kachyni má obrovskou sílu a zvláštní půvab v jednoduchosti pojetí příběhu, scénografie i herecké stylizace.

Příběh Andersenovy mořské víly ovšem nalezneme i mimo pohádkový žánr. Jedním z takových případů je ruský snímek *Mořská víla* (2007, A. Melikjan). Ten nás provází životem Alisy, která je sice lidskou dívkou, ale jednotlivé události filmu odkazují či přímo vychází z Malé mořské víly. Alisa například přestane mluvit – ne že by přišla o hlas, ale z naštvaní se tak zkrátka rozhodne a několik let nepromluví. Zamiluje se do muže, kterého zachrání z vody. Není to žádný princ, kterému by se roztříštila loď, ale úspěšný podnikatel se sklony k alkoholismu, který se skokem do vody pokusil spáchat sebevraždu. I osud Alisy je podobný jako osud hrdinky Andersenovy pohádky. I ona na konci vyprávění zemře – náhodou ji srazí auto na přechodu. Z jejího závěrečného voice overu ale vychází najevo jakési smíření. Takové, které cítíme v závěru pohádky Malá mořská víla. Zároveň to, že nám svůj příběh mohla Alisa odvyprávět, může odkazovat k nesmrtelnosti její duše.

Ve své struktuře se Andersonovy pohádky drží i polský snímek *Vábení sirén* (1952, A. Smoczyńska). Jelikož je pro mě inspirativním příkladem toho, jak pracovat s již notoricky známým příběhem zcela jedinečným způsobem, je druhým filmem, který podrobím hlubšímu rozboru.

Mezi originální počiny s postavou mořské panny ještě patří *Žena ve vodě* (2006, M. N. Shyamalan) a *Pod vodou* (2017, Lisa Brühlmann). První jmenovaný je příběhem vodní nymfy Story, kterou údržbář nalezne v šachtách bazénu. Story pomůže údržbáři i celému okolí najít své skryté talenty a štěstí. Na oplátku se tito obyčejní lidé postaví stvůrám, aby Story pomohli dostat se zpět do jejího pohádkového světa.

Pod vodou je na první pohled filmem o klasických problémech teenagerky Mii – nová škola, první zkušenosti s alkoholem, drogami, sexem. Její vnitřní proměna je ovšem doprovázena i proměnou fyzickou. Stává se z ní totiž mořská panna. A tak je tento film krásnou metaforou k dospívání, s kterým nelze bojovat.

V této dekádě v Irsku vznikly dva filmy o selkiích. Prvním z nich je *Ondine* (2009, Jordan N.), v němž se pohybujeme v reálném světě a legendy o selkiích, ač se zdají skutečné, jsou opravdu jen pouhými legendami. *Ondine* je třetím snímkem k detailnímu rozboru v rámci této práce.

Druhým velmi výrazným filmem o selkiích je animovaná *Píseň moře* (2014, Moore T.). Propojuje dojemný současný příběh s keltskou mytologií. Malý Ben vyrůstá se svým otcem a sestřičkou Saoirse, která ho hrozně rozčiluje, na opuštěném majáku. Maminka je po narození Saoirse opustila a divák může tušit, že kvůli svému původu – je totiž selkie. U Saoirse se projeví, že je tulení ženou po matce a kvůli zlé soví čarodějnici ji a bratra čeká nebezpečné dobrodružství. Nakonec se jim podaří všechny začarované nadpřirozené bytosti zachránit, ale ty ještě tentýž večer musí odejít do jiného světa. Znovu se tedy objeví maminka dětí a chce s sebou odvést i malou Saoirse. Ta se ale rozhodne raději zůstat s otcem a bratrem. Její maminka, i když ji všichni milují, odejít ovšem musí. Závěr filmu v sobě tak snoubí vítězství s pocitem hlubokého smutku.

I když z hlediska kinematografie nejde již o zásadní či zajímavé počiny, zmíním ještě ve zkratce několik žánrových příkladů snímků, v nichž se s vodními vílami setkáme. Žánrem, který využívá mořskou pannu jako nebezpečné stvoření ba občas dokonce jako obludu, je jistě horor. Již mysteriózní *Night tide* (1961, Harrington C.) buduje napětí právě představou sirény jako vraždící bytosti (i když v závěru snímku zjistíme, že tomu tak není). Zabijácká mořská panna se objeví i v *Bytosti z hlubin* (2001, Gutierrez S.) či ve filmu *Mamula* (2014, Todorovic M.). Mořské panny se v podobě nebezpečných či zákeřných stvoření objevují i v *Pirátech z Karibiku: Na vlnách podivna* (2011, Marshall R.) či ve filmových zpracováních již výše zmíněných knih – *Harry Potter a ohnivý pohár* (2005, Newell M.) a *Petr Pan* (1953, Luske H., Jackson W., Geronimi C.).

I v tomto tisíciletí se dále natáčí komedie o vodních vílách. Bohužel jsou tyto příběhy cílené především na mladší publikum, a tak se kupí nevýrazné kýčovité rodinné filmy. V nich ženy z vodního světa vždy čeká šťastný konec v podobě báječného partnera. Jedná se například o filmy *Neuvěřitelný příběh* (2007, Alki D.) a *Aquamarine* (2006, Rosenbaum E. A.). Velmi podobně je na tom i seriál *Seriál H2O: Stačí přidat vodu* (2006, Walker J., Budds C.), který vypráví o třech kamarádkách, které se mění v mořské panny.

A tak trochu jiná mořská panna se objevila ve druhé epizodě druhé série seriálu *Červený trpaslík* (1988, Ed Bye). Je sice napůl žena a napůl ryba – ale jinak, než jsme zvyklí – od pasu nahoru ryba a od pasu dolů žena.

7 Rozbor filmu Malá mořská víla (1976)

Režie: Karel Kachyňa

Scénář: Ota Hofman, Karel Kachyňa

Kamera: Jaroslav Kučera

[obr. 7.]

Kachyňovo filmové zpracování Andersenovy Malé mořské víly se až na drobné rozdíly či doplnění věrně drží své knižní předlohy. Přesto je tato filmová pohádka díky netypické atmosféře a stylizaci zcela jedinečná a nabízí silné a mnohohvrstevnaté vyznění tragického osudu hlavní hrdinky.

Kameraman Jaroslav Kučera a výtvarnice Ester Krumbachová stvořili působivé království pod vodní hladinou. Nechtěli vytvářet naturalisticky věrné prostředí mořského dna, ale dostatečně odlišný svět vůči tomu tam nahoře. Natáčelo se v Prachovských skalách a „mořský filtr“ při těchto scénách vytvářeli dýmovnicí.⁶⁵ Říše Krále všech moří je tak laděna v modrých a zelených tónech oproti zářivějšímu světu lidí, do něhož dopadají vílou obdivované paprsky slunce. Ponurost mořského světa odráží absenci lásky a vášně. Vodní bytosti se dokáží bavit a smát se, ale kromě Malé mořské víly nikdo netouží po hlubším citu a domluvené svatby přijímají jako samozřejmost. Radostné barvy se v jejich světě objeví jen na předmětech ze ztroskotaných korábů. Jako například červená růže, kterou si Malá mořská víla zapíchne do svých vlasů. Může to být předzvěst její cesty do světa nad hladinou, jelikož právě červená je barvou různorodých doplňků, které nosí lidská královna, princ i jeho nevěsta.

Oproti knižní předloze je rozdíl v podobě mořských lidí. V tomto zpracování totiž nemají rybí ocasy. Nejenže si tak filmoví tvůrci ušetřili práci se složitými triky či kostýmy, ale dokázali tuto změnu vtipně využít i ve filmovém scénáři. „Domnívají se, že máme ocas jako ryby nebo jimi dokonce jsme,“ prohlásí král všech moří a ostatní mořští šlechtici se rozesmějí. Všichni – muži i ženy – mají dlouhé šaty až na zem, takže divák do této chvíle nad chybějícím rybím ocasem možná ani nepřemýšlel. Pod látkou se sice skrývají nohy jako máme my, ale tyto

⁶⁵ Bednařová J., Kde v Čechách bydlí mořské víly.

asexuální unisexové kostýmy od Šárky Hejnové vyvolávají pocit nadpřirozené figury.

Mořský král si nedělá legraci jen z lidských mýtů a představ o světě pod hladinou. Připadáme mu hloupí a zlí. Za jedinou slušnou věc, kterou lidstvo vynalezlo, považuje víno. Přesto si sbírá „lidské pošetilosti“. Má celou sbírku knih, mečů i soch. Nejsou pouze ozdobami jeho paláce. Jejich množství poukazuje na skrytou fascinaci lidmi a jejich lidskými vynálezy, či alespoň na touhu nám porozumět.

Součástí celkové stylizace a melancholické atmosféry je i hudba, kterou složil Zdeněk Liška, a texty písní, které napsal Josef Hanzlík. Z literární předlohy nikdy plně neprocítíme krásu hlasu Malé mořské víly. V tomto snímku je ovšem s jejím hlasem promyšleně pracováno. Písně jsou součástí scén, nemají žádnou muzikálovou pompéznost. Dojemné texty (v podání Lenky Kořínkové) fungují lehce a jako přirozená součást života pod hladinou. O to více pak divák rozumí, jak velkou obětí pro vílu ztráta hlasu je.

Tato pohádka má svůj půvab i ve specifickém humoru. Tyto mořské víly nerozumí lidským záležitostem úplně stejně jako Miranda ve stejnojmenném filmu nebo její následovnice ze snímku Žbluňk! V Malé mořské víle ale nevyužily tohoto principu stejně gagovitě a prvoplánově jako ve zmiňovaných filmech. Mořské princezny pletou slova připadající pozemským věcem, neznámé výrazy nahrazují názvy věcí a zvířat z jejich světa a mluví o záležitostech, které jsou zase zcela cizí nám, lidem. Například hned v úvodu filmu si princezny dělí nalezené figurky vojáčků se slovy: „Osm lidí si nechám, osm lidí ti dám.“ Jiná princezna zas vyčítá své sestře: „Klepeto? Klepeto se přeci neříká. Prosím tě, jak jí to vychovááš? Taková neslušná slova u dítěte?“ To vše ale herci podávají s naprostou samozřejmostí, takže tyto malé detaily v dialozích mohou nepozornému divákovi zapadnout. Navíc jsou tyto věty zasazeny do rozhovorů v přirozených situacích, které zná každý z nás a jsou ve své podstatě lidské.

Největším rozdílem oproti Andersonově verzi je rozvinutí příběhu maminky mořských princezen. V předloze je pouze zmíněno, že je mořský král vdovcem. Kachyňa s Hofmanem se rozhodli nepřítomnost matky vysvětlit a propojit

s osudem Malé mořské víly. Mořský král má tajně schovanou sochu své ženy. Malá mořská víla je na první pohled matce velmi podobná, a právě proto ji má král nejraději ze všech dcer. Jak je nám ale postupně odhalováno, má dcera s matkou společného mnohem víc – touhu stát se člověkem. Jednou z indicií může divákovi být kouzelný kámen, o němž Malá mořská víla věděla, že mamince patřil. Ten ale vlastní mořská čarodějnice, což jasně dokazuje, že pro princeznu maminku také nějakou službu vykonala. Později se hlavní hrdinka doslechne i o legendě, která se o její matce vypráví – jak opustila krále všech moří a svých šest dcer kvůli rybáři, do něhož se zamilovala.

Rozvinutím této linky se Kachyňovi s Hofmanem podařilo vybudovat k Malé mořské víle srozumitelnější cestu. Nepůsobí už jen jako rozmazlená princezna či jen jako hloupá poblázněná mladá dívka. To, že se její maminka rozhodla vzdát svého postavení, a především svých dcer, podtrhuje pohádkovou nezvratnost lásky. Její vášnivost, která je spalující a neovladatelná. O to víc, že je láska pro mořskou vílu (stejně jako byla pro její maminku) něčím zcela novým a nepoznaným. Šokující matčino rozhodnutí založené na citech tak stojí v naprostém kontrastu k citové sterilnosti podmořského světa.

Tak jako se vysmíval král všech moří lidem, vysmívá se pozemský princ povídkám o mořských vílách. Mluví o nich jako o pohádkách a slibuje hlavní hrdince, že oni dva spolu takovou pohádku prožijí. Vezmou se, budou mít děti a jejich království bude vzkvétat. V této filmové verzi se princ dokáže na Malou mořskou vílu dívat jako na ženu. Jako na možnou nevěstu. A k tomu, aby se jí stala, chybí jen krůček. O to drtivější se pro vílu stává princovo nečekané setkání s princeznou, o níž si on myslí, že je jeho pravou záchránkyní. Zajímavé je, že do rolí „sokyň“ byly obsazeny sestry. Hlavní hrdinku ztvárnila Miroslava Šafránková a princeznu ze sousední říše zahrála Libuše Šafránková. Jejich podobnost činí příběh ještě uvěřitelnější, jelikož už Andersen píše o tom, že Malá mořská víla princovi jeho domnělou záchránkyni připomíná. O to snadněji se zprvu k víle upíná a o to raději s ní je.

Tragický konec je ve snímku několikrát předznamenán. Prvně písni Půlnoc, kterou zpívá Malá mořská víla již v úvodní scéně a která zároveň zazní na samém konci, kdy se víla odevzdá moři. „Půlnoc tmavá, zvony znějí, už nevěstu

přivázejí. Závoj jako z mořské pěny, protože se sám král žení...“ Mořská víla je dokonce na možný konec upozorněna i tatínkem. Ten ji ale spíš jen pošťuchuje, jelikož v jeho očích je stále dítětem. „Víš, co se stane mořským vílám, když jsou moc zvědavé? Rozplynou se jako pěna v moři.“ Vílu varuje i mořská čarodějnice: „[...] Tento nápad tě přivede do záhuby [...]“ Osud mořské princezny je zpečetěn od samotného začátku. Ona je ale zároveň od začátku ochotna obětovat cokoli i jen za jediný den s ním.

To, že víla nepatří do světa lidí je ukázáno opět hrou s kostýmy. Mořská víla je nadále oblečena v pochmurných jednobarevných šatech bez střihu. Nevystavuje na odív svou krásu a nadále působí jako bytost z jiného světa. Naopak na osudovou lásku mezi princem a princeznou sousední země poukazuje i bíločervená sladěnost jejich oblečení.

„Nebojse, teď už ti moře neudělá nic,“ uklidňuje princ vílu, když ji nalezne na mořském břehu. Tato replika je projevem princova neporozumění hned ze dvou důvodů. Princ má nalezenou dívku za princeznu, která je jistě z moře vystrašená. Vůbec by ho nenapadlo, že je to víla, která zná moře lépe než kterýkoliv námořník. Druhým důvodem je to, že právě moře je pro ni tou největší hrozbou. Pokud se do ní princ nezamiluje, stane se jeho součástí. Moře je ve filmu neustále přítomné, a to i v části, kdy již mořská princezna žije mezi lidmi. Sama chodí na břeh promlouvat skrze moře ke svému otci. Zároveň je zde ale moře přítomné i jako výstraha – v krátkých úderných střízích vysokých vln či vln omývajících mořský břeh.

Od první chvíle, kdy princ na diplomatické návštěvě spatří princeznu sousedního království, ví mořská víla o naplnění svého tragického osudu. V závěrečné scéně se víla pokusí svůj konec zvrátit. S dýkou od svého otce se vkrade do komnaty prince a princezny. Když se ale chystá prince probodnout, chytí ji za ruku v domnění, že je to ruka jeho nevěsty. V tu chvíli naši malou mořskou vílu přemůže cit. Nedokáže to. Nemůže se na něj zlobit, protože princezna v podání Libuše Šafránkové je milá, milující a krásná. Rozumí jejich lásce a raději se obětuje pro jejich šťastný konec. Malá mořská víla spícího prince políbí na rozloučení. Tento polibek je projevem té nejsilnější možné lásky. Lásky až za hrob.

Vychází slunce a Malá mořská víla se odevzdává vodě. Ale nestane se jako v knižní verzi dcerou vzduchu. Scénář tohoto snímku je soustředěn na motiv lásky a zcela oproštěn od původního duchovního rozměru této pohádky. Z naší víly se stanou květy na moři a ona tak zachrání životy novomanželů, jelikož květy zabrání nárazu do skály. To je pro ni ta největší odměna, za její čin. Moře, které je po celou dobu prezentováno jako něco temného, chladného a bezcitného, najednou kvete a přináší lidem radost.

Myslím, že tento závěr nelze jasně vyhodnotit jako pozitivní či negativní. Samozřejmě nejde o jasně šťastný konec, ale i přes svou tragiku v sobě nese něco krásného. Oběť Malé mořské víly měla smysl. Smrt svého prince by neunesla. Sama se rozplynula, ale zachránila tak toho, koho milovala víc než sebe. Proto se z určitého úhlu lze na toto vyznění dívat i pozitivně.

8 Rozbor filmu Vábení Sirén (Córki dancingu, 2015)

Režie: Agnieszka Smoczyńska

Scénář: Robert Bolesto

Kamera: Jakub Kijowski

[obr. 8]

Snímek Vábení sirén má k pohádce sice velmi daleko, ovšem jeho základní dějové body také vyhází z Andersenovy Malé mořské víly. Žánrově jde o neuchopitelný počín, který dohromady míchá prvky fantasy, hororu i muzikálu.

Vypráví o dvou sestrách – mořských vílách – Zlaté a Stříbrné, které se v osmdesátých letech stanou hlavními hvězdami polského nočního klubu. Zlatá to považuje jen za jedno z jejich mnohých dobrodružství a očekává, že zas brzdy odplují dál. Její sestra se ovšem zamiluje do kytaristy Mieteka, kvůli kterému si nechá vzít svůj ocas a stane se člověkem. I pro ni ale platí podmínka, že si Mietek nesmí vzít za ženu někoho jiného. A tak se první jitra po jeho svatbě s okouzující hudebnicí ze Stříbrné stane mořská pěna.

Snímek navzdory tragickému příběhu pracuje s barevnou atmosférou osmdesátých let. Je plný třpytek, flitrů, korálků, paruk a třásní. Prostředí klubu působí luxusně a zároveň jako oáza bezstarostnosti, odvázanosti. Zaměstnanci klubu tvoří jednu velkou rodinu. Podporují se, spí spolu, chválí se. Tanec je přirozenou součástí jejich světa – tančí se na parketu, v kuchyni při vaření i s talíři při roznosu jídla. Zkrátka sex, drogy a disco.

I Agnieszka Smoczyńska klade velký důraz na motiv krásného hlasu. Snímek obsahuje hned několik muzikálových scén. Jsou zakomponovány nejen jako různá vystoupení v klubu, ale i jako stylizovaná čísla s tanečnicí, například v obchodním domě. Půvabné písně od polské skupiny Ballady i Romanse dodávají výše popsanému barevnému světu najednou dotyk s realitou, melancholii a místy mohou vyloženě působit jako předzvěst tragického konce (například píseň Mucha, kterou zpívá Zlatá, je o samotě a smutku).

Zlatá je vyspělejší než Stříbrná a její charakter je ustálený. Je drsná, nepřizpůsobivá a velmi dobře si je vědoma své krásy. Oproti ní je Stříbrná ještě

stydlivé, milé dítě. Tento rozdíl je dobře ukázaný na jejich prvním vystoupení. Zlatá si od první chvíle užívá pozornost lidí, tanec i zpěv. Její pohyby jsou vzrušující a přesné. Stříbrná je trochu nervózní, nedokáže působit tak ladně jako sestra. Ale tak, jak plyne čas, i Stříbrná získává jistotu, a to nejen pro vystoupení. Dospívá. Na pódiu jsou ze sester rovnocenné partnerky, ale mimo něj se najednou dostávají do rozepří. Stříbrná už se nechová podle toho, co jí sestra řekne. Nebojí se jí říci, co si opravdu přeje. A dokáže se jí postavit, pokud se jí něco nelíbí.

Vábení sirén si z Andersena vzalo opravdu jen několik dějových zvrátů a motivů. Snímek totiž, myslím, stojí na něčem zcela jiném, a to je práce s tématy sexuality a zvrhlosti. Tyhle mořské víly jsou totiž, mnohem více než Malé mořské víle, podobné mýtickým sirénám. Rády se baví tím, že zabíjí lidi svými tesáky a vyrvou jim z těla srdce, které sní. Vraždící scény jsou vyloženě hororové. Sestry se najednou z ladných zpěvaček promění ve stvoření se zvířecími pohyby i zvuky. Krev i vyrvaná lidská srdce působí naturalisticky. Záběrů na hranici koukatelnosti je ve snímku více. Slabší povahy jistě zavřou oči ve chvíli, kdy si Stříbrná vytrhává z ocasu šupinu. Za nejvíce zvrácenou ale považuji scénu operace, v níž je Stříbrné točící pilkou odříznut ocas a přišito tělo. Kameraman Jakub Kijowski nenechal divákovi nic ujít – od detailu pilky řezající do masa, přes přendávání odříznutých končetin, po detail jehly přišívací Stříbrné její nový „spodek“.

Najednou tak nepůsobí první oběť mořské víly poeticky jako v pohádce. Vyznívá drasticky a fyzicky. To, kam až je ochotná zajít, se tváří spíše šíleně než romanticky. Ale i tato fyzická proměna souvisí s jejím dospíváním a s její novou schopností rozhodovat za sebe sama.

Fyzická proměna Stříbrné už souvisí s druhým zmíněným tématem – sexualitou. Naše hlavní hrdinky jsou totiž ve vodě od pasu nahoru krásnými dívkami a od pasu dolů mají dlouhý nevzhledný rybí ocas. Na suchu se jejich ocas mění v lidské nohy. Vypadají jako normální ženy, ale nejsou jimi. V místech, kde bychom čekali pohlavní orgán či řitní otvor, jsou sirény srostlé. Jedna z postav filmu to popíše slovy: „jako Barbie panenky.“ A tak Vábení sirén otevírá jedno lákavé tabu – mohou mořské panny souložit? Zajímavé je, že od většiny

těch, s nimiž jsem tuto práci neformálně probírala, tato otázka padla. Mořské víly jsou erotickým symbolem. Bývají krásné, přitažlivé a někdy i svůdné. Proto je tolik paradoxní a zároveň tajuplné, že většinou nemají pohlavní orgán. Ovšem Zlatá a Stříbrná mají vlastní verzi vagíny ve spodní části ocasu. Ale to bohužel ne každé lidské bytosti stačí.

I když se Mietekovi Stříbrná líbí, není schopen intimností, když je jeho milá ve své vodní podobě. V její lidské podobě ovšem intimnosti zas možné nejsou. „Pro mě budeš vždycky ryba, zvíře,“ řekne jí, když ho Stříbrná svádí ve vaně. A tak malá mořská víla ví, že aby Mieteka mohla získat, potřebuje lidský pohlavní orgán.

Po zmíněné operaci ztratí Stříbrná svůj krásný hlas a musí se znovu učit chodit. Když má mezi ní a Mietekem konečně dojít k sexuálnímu styku, její rána po operaci začne krváčet a jejího milence zamaže. Mietek se naštve. Nebo spíše rezignuje. Evidentně je již sexuálně frustrovaný a jeho láska a empatie nejsou dostatečně silné na to, aby svou touhu po uspokojení ještě na chvíli potlačil.

Ve vztahu k Andersenovi je velice zajímavá postava zpěvačky Krysi. Ta se dívkám stane matkou, která v naprosté většině zpracování původní pohádky chybí. Dokonce se jí zdá i sen, ve kterém své víly kojí. Má je ráda, ale zároveň cítí, že ji odsouvají do pozadí. Film naznačuje sexuální vztah mezi Krysiou a Mietekem, který Mietek kvůli Stříbrné ukončí. Odsunutá doslova je na jevišti. Místo, aby zpívala a tančila s dívkami, hraje a zpívá jen jako doprovod v kapele. Její pohyby jsou oproti mladistvým radostným dívkám neohrabané a strojené. Krysia je tak v příběhu Malé mořské víly novou postavou, ale dle mého názoru se překrývá s postavou maminky mořských princezen. Tím, že Andersen příběh matky nevysvětlil, dal velký prostor k jeho dovyprávění a přetváření dalšími autory.

Zlatá od začátku setkání s Mietekem tuší, že svou sestru ztratí. Moc dobře si všimne, že je Stříbrná zamilovaná, ale má ještě schopnost s ní manipulovat. Postupně ale o sestru přichází. Nejdříve jen obrazně – když se jí dokáže Stříbrná postavit a stane se tou, která rozhoduje. Tehdy nad ní ztratí moc. V závěru ale sestru ztratí úplně.

Tím, kdo první mluví o možném nešťastném vyústění, je Triton. Mořský bůh a punker. Varuje Zlatou, že Mietekova svatba s jinou znamená pro Stříbrnou smrt. Jediný způsob, jak se může smrti vyhnout, je sežráním svého milého.

A tak to ráno po svatbě, než vyjde slunce, přichází němá Stříbrná za osamělým Mietekem a začne s ním tančit. V průběhu tance se ho chystá kousnout svými tesáky do krku, ale nedokáže to. Stále ho miluje a přeje mu šťastný život víc než sobě. A tak ji první paprsky promění v mořskou pěnu a ona se rozplyne přímo své lásce v náručí. Na Mietekovi zůstane jen ta pěna. To je ale pohled, který Zlatá neunes, vrhne se na Mieteka a zabije ho.

Volání sirén je tak ve svém závěru opravdovou tragédií. Ten, za koho hlavní hrdinka obětovala svůj život, zemře také. Zlaté musela ztráta sestry zlomit srdce. Není tu jediná postava, která by v závěru tohoto snímku mohla být šťastná. Pokud se ještě ohlédne za motivaci, která Stříbrnou k jejímu rozhodnutí vedla, můžeme vidět něco trochu jiného než u Kachyňovy Malé mořské víly. Stříbrná a Zlatá se totiž měly upřímně rády. Tyto mořské víly znaly hluboké city a lásku, i když jen sourozeneckou. Zároveň jejich schopnost proměny v bytosti s lidskými nohama jim nabízela možnost poznávat svět. Nemusely o světě lidí jen fantazírovat, mohly v něm žít.

Proto si myslím, že motivace Stříbrné silně souvisí s jejím dospíváním. Více než o lásce je pro mě Vábení sirén snímekem o vnitřní proměně, o zkoumání vlastní sexuality a utváření osobnosti. Důležité není to, že se obětovala pro svou lásku. Ale to, že zemřela z vlastního přesvědčení a svou obětí potvrdila povahu osobnosti, kterou se stala. Rozhodnou, srdečnou ženou, která poslouchá jen sebe samu.

9 Rozbor filmu Ondine (2009)

Režie: Neil Jordan

Scénář: Neil Jordan

Kamera: Christopher Doyle

[obr. 9.]

Snímek Ondine na rozdíl od dvou předchozích není inspirován Andersonovou Malou mořskou vílou, ale mýty o selkách. Rybář Syracuse vyloví v síti z moře dívku Ondine. Ta se odmítá nechat odvézt do nemocnice, a tak ji Syracuse nechá bydlet v domě na samotě po své matce. O dívce z vody vypráví své dceři Annie, která si usmyslí, že se jedná o selku. Této teorii začne věřit celé její okolí a snad i sama Ondine. Nakonec se ale ukáže, že Ondine je rumunská pašeračka drog, která se snažila uplavat před celníky s kilem heroinu. Drogy se snaží získat zpět zlý dealer, kterého nakonec ale Ondine přelstí. Sice na ni čeká nejspíše vězení, ale i láska milovaného Syracuse

Snímek Ondine pracuje ve své realistické rovině s drsnými tématy jako je alkoholismus, smrt, drogy. Zároveň ale využívá prvků pohádek pro děti, kterými se nechávají strhnout diváci i postavy. Některé z prvků se v závěru ukáží jako falešné, ale film natolik dobře vystaví fantazijní svět, že se nám v jeho závěru ani nechce procitnout a přiznat si pravdu.

Jedním z využitých pohádkových principů je například černobílost postav. Ta je sice místy narušena, ale v celkovém vyznění jsou postavy velice schématické. Hlavní hrdinka Ondine je krásná a dobrá. Její краса je dávana okázale na odiv, například když vylézá z vody v mokrých průsvitných šatech. I přes její silnou smyslnost jí věříme křehkost a nevinnost. Na jejích nových blízkých – Syracusevi a Annie – jí opravdu záleží. I když pak zjistíme její temnou minulost, je pro nás těžko uvěřitelná a rozhodně nijak nepokazí svatý obrázek, který si o Ondine divák udělal.

Jasného pohádkového zloducha zde zastává dealer. Vizuálně se ve snímku objeví jeho postava brzy, ale zprvu jen v krátkých střizích. Už v nich ale působí negativně, strašidelně a do pomalého něžného příběhu najednou vnáší napětí.

Syracus bychom mohli přirovnat k našemu hloupému Honzovi. Nevzdělaný rybář, trochu neohrabaný ve svém jednání. I přesto Ondine okouzlí. I on má ale svou temnou stránku – je abstinující alkoholik.

Tou nejchytřejší postavou snímku je ta nejmladší – Annie. Chytrá upovídaná malá holčička. Zároveň je ovšem i tou nejpolitováníhodnější. Bohužel trpí závažnou nemocí ledvin a potřebuje jejich transplantaci. Děti se jí vysmívají, protože musí jezdit na vozíčku. Její matka pokračuje se svým novým přítelem dál ve svém alkoholismu. Jediným rovným partnerem jsou pro ni tak knihy. Vzhledem k mnoha traumatům, které prožívá, je pochopitelné její absolutní upnutí se k pohádkám a víra v ně.

To právě Annie jako první zmíní selkie a prozradí divákovi, Ondine i Syracusovi pravidla selkiího života. Dle Annie selkie musí zahrabat svůj kožich do země. Poté může sedm let zůstat na zemi a najít si lásku suchozemce. Selkie ale mívají své selkie manžely, kteří si pro ně mohou přijít a pokusit se je odtáhnout zpět do moře ještě dříve. To by ale museli nalézt jejich kožich.

To, že je Ondine mořskou vílou, do příběhu dokonale zapadá. Je dívkou vylovenou z moře, která je velmi zmatená a mluví legrační angličtinou. Za žádnou cenu nechce, aby o ní věděl i někdo další než Syracus. Když zpívá mokrá nad vodní hladinou, opravdu vypadá jako mořská víla. K tomuto pocitu přispívá i pohádkové prostředí, v němž Syracus Ondine ubytuje. Zelená krajina, starodávný most a domeček v zátocě připomínají víc krajinu Pána prstenů než náš svět. Jelikož je dům zanedbaný, dá se Ondine do jeho úklidu. Úplně jako Popelka. Zkrášluje jeho interiér a my poznáme, že si vytváří nový domov. Když Ondine jede se Syracusem lovit ryby, zpívá svou píseň a ryby jako kdyby kouzlem plavaly přímo do pastí a sítí.

Přesnou podobu selkie dá naší víle až malá Annie. Tatínek jí začne vyprávět pohádky o ženě z vody, kterým se Annie rozhodne přijít na kloub. To, že se pohádka odehrává právě teď a nejen v knihách, jako kdyby bylo naznačeno hned v úvodu tatínkova vyprávění: „Kdysi dávno...“ Ale Annie ho zastaví a ptá se: „Vždycky to začíná kdysi dávno?“

Jakmile si Annie načte informace o selkiích, začne je na Ondine aplikovat. Vidí Ondine takovou, jakou ji vidět chce. Vše vztahuje ke svému vzorci pohádek. Když je Ondine zima, interpretuje to Annie hned tak, že selkiím je přeci vždy větší zima na zemi než ve vodě. Když Ondine najde ve vodě balíček obalený (balík drog) v řasách, je to pro Annie jasně její tulení kožich. A muž, který Ondine pronásleduje (dealer) je v očích Annie její selkií manžel. Annie tak vlastně přímo převádí každodenní chování v archetypické obrazy. Tvoří si svou vlastní pohádku, která ji v jejím traumatickém životě nabízí novou energii, poskytuje uklidnění a pomáhá jí orientovat se ve vlastním životě. Současně pro ni osobně její fantazírování pohádkou není. To, že je Ondine selkie, bere Annie jako danou samozřejmou věc, nad kterou nedovolí diskutovat.

Postupně začíná příběh o selkii znít uvěřitelně i Syracuseovi. A Ondine se nevzpírá. Pohádka je pro ni lepší příběh než je ten její skutečný. Ovšem ve chvíli, kdy Ondine nahlas vysloví přání, aby se Annie uzdravila, změní se i pohled diváka. Následuje totiž autonehoda, díky níž Annie získá ledviny. A poté propadne síle mýtu i divák. Vše do sebe zapadá.

V pohádkové lince jsme utvrzování i rozhovorem mezi Ondine a dealerem. Ondine k němu promlouvá anglicky a on na to reaguje: „Mluvíš jejich jazykem?“ „Je lepší než ten náš,“ odpoví Ondine. Vyznívá to jako rozhovor dvou bytostí z jiného světa.

Na rozdíl od Malé mořské víly a Stříbrné nespočívá hlavní touha Ondine jen v lásce k muži. Mnohem víc touží po rodině a domově. Po svém klidném životě. Miluje Syracuse, ale stejně silně miluje i Annie. Přeje si, aby byli šťastní a spokojí všichni spolu.

Z víry v pohádkovou selkii Syracuse vytrhne až píseň od Sigur Ros hrající v televizi. Jde o píseň, kterou Ondine zpívala a o níž si myslel, že je písní selkií. Až v tu chvíli si uvědomí, že je reálná.

Naším hlavním hrdinům se nakonec podaří zlého dealera přemoci. Annie je uzdravená. Ondine sice čeká soud, ale Syracuse na ni přeci bude čekat, i kdyby

šla na nějaký čas do vězení. Ona získala svůj šťastný konec – lásku, svatbu, rodinu. Ten je pohádkově prozářený světlem. Ondine, Syracuse i Annie slaví svatbu v pohádkové chaloupce v zátocce. I když oproti dvěma předchozím snímkům je tento tím realistickým, jeho závěr je nejvíce pohádkový. Jeho pozitivní vyznění nemá žádná ale. Ondine se vymanila z prokletí vody, z níž byla vylovena. Možná proto, že nebyla opravdovou selkií. Nebo...?

10 Závěr

Selkie, rusalky, sirény, mořské panny, vodní nymfy a další. V evropských mýtech i pohádkách nalezneme očividně hned několik druhů vodních femininních bytostí. Jejich povaha i vzhled se často liší, a odráží tak i rozporuplný symbolismus vody i vztah člověka k moři a vodním hlubinám. Krása se střídá s ošklivostí, vstřícná povaha se zlými úmysly. Mýty a pohádky tak vychází z přírodního folklóru, který člověka váže k přírodě.

Zde si dovolím shrnout a rozdělit příběhy zaznamenané v této práci do několika skupin dle povahy osudu žen z vody či jejich funkce v příběhu.

První skupinou jsou příběhy strážkyň vody. Ty potvrzují neuvěřitelnou vytrvalost kultu vody, který některým pramenům či studánkám přisuzuje zázračnou moc. V těchto příbězích kouzelný vodní zdroj, například živou či mrtvou vodu, pramen věčného mládí apod., chrání vodní víla. Může být vstřícná a dobrému člověku vodu darovat či naopak – zdroj střeží a nikomu nedovolí se k němu přiblížit. Tento princip najdeme například ve středověkém mýtu o *Ostrově se dvěma prameny*. V pohádce *Víly* Ch. Perraulta není sice jasně uvedeno, zda víla zjevující se u studánky přímo pramen střeží, ale i její pouhá přítomnost u tohoto místa potvrzuje dávnou víru v kouzelnou moc vody.

Další skupinou vedlejších femininních vodních bytostí jsou postavy nebezpečné. Jako příklad mohu uvést *vodní divé ženy*, *Sirény*, *tří Gorgony* či *tři Graise*, které i nebezpečně vypadají. Podoba některých z nich ovšem s časem romantizovala. Tou nejnebezpečnější zbraní je ale krása. A tak jsou v některých případech přisuzovány zlé úmysly i *rusalkám*, *slovanským vílám* či *antickým Najandám*. Vyobrazení vodních bytostí jako nebezpečných se může překrývat i s první jmenovanou skupinou příběhů – strážením pramene a jeho ochranou.

Dalším opakujícím se principem jsou příběhy se zápletkou vycházející z nevědomého příslibení svého potomka nadpřirozené bytosti. Ten se vyskytuje v pohádce brí Grimmů *O vodní víle*, B. Němcové *Vodní víla* i K. J. Erbena *Rybářův syn*. Príslibení toho, o čem doma rodič ještě neví, je pouze stejným výchozím bodem pohádek. Jejich následné příběhy se od sebe již výrazně liší. Brí

Grimmové ve své pohádce představují vodní vílu jen jako zlou a chamtivou postavu. Naopak vodní král K. J. Erbena potřeboval do svého světa pod hladinou přivést mladého muže kvůli tomu, aby mu pomohl vysvobodit jeho zakletou dceru.

Pro další skupinu příběhů využívám výraz Martina Nejedlého – meluzínský typ – který nazval podle středověkého mýtu *O Meluzíně*. V něm se žena z vody provdá za suchozemského muže. Zahrne ho láskou a přinese mu do života mnoho štěstí. V některých případech jen duševního, v jiných i peníze a společenského postavení. Vždy je tu ale nějaká podmínka, která nesmí být porušena, jinak žena z jeho života zmizí. Muž ale vždy z nepozornosti či kvůli nátlaku druhých podmínku poruší. Kromě příběhu Meluzíny se tento princip vyskytuje například ve středověkém vyprávění o *Sicilské mořské víle* a velšské pohádce *Pasáček a víla z jezera*.

Tragické osudy, které nejsou ničím podmíněny či je nelze zvrátit, čekaly na nejslavnější z *Nereid* i na každou mýtickou *Selkii*. Osud, který vodní vílu pronásledoval a nepodařilo se jí z něj vymanit, nalezne opět ve *Vodní víle B. Němcové*, i když až jako druhořadý příběh – matky hlavní hrdinky, která nemůže být se svou dcerou a muže jí moře zabilo. Celkové vyznění pohádky je ale pozitivní – její dcera se nakonec šťastně provdá a víla jejímu rodu bude již na věky pomáhat.

Samostatnou kategorii tvoří i příběhy veselé. Ty z uvedených příkladů vychází charakterově spíše jako lokální povídky. Například pražská Erbenova pohádka *O vodníkovi* či dánská pohádka *Silák z moře*.

V kinematografii, jak se zdá, se ovšem nejvíce pracuje s příběhem Andersenovy *Malé mořské víly*. Příklady tradičnějšího zpracování jsou snímky *Malá mořská víla* (1989, J. Musker, R. Clements), *Malá mořská víla* (1976, K. Kachyňa), *Pohádka o Rusalce* (1976, V. Byčkov). I když všechny z uvedených snímků obsahují základní dějovou linii předlohy, každý z nich s ní i s postavou mořské panny pracuje naprosto rozdílným způsobem. Jsou tu ale i snímky, které ač se Andersenovým příběhem inspirovaly, pojali jeho zpracování zcela nepohádkově. Mezi ně patří *Vábení sirén* (2015, Agnieszka Smoczyńska) a

Mořská víla (2007, Anna Melikjan). Ze všech jmenovaných snímků ve spojitosti s Malou mořskou vílou nepotkal tragický konec pouze tu od studia Disney. To jediné dopřálo dětem šťastný konec mořské panny v náručí vysněného prince. I když ruská a česká verze této pohádky byly určeny především dětskému divákovi, ani v jedné z nich se víle nepodaří prince získat. Oba snímky sice končí smrtí Malé mořské víly, ale zároveň poskytují i možnost pozitivního duchovního poselství. Jsou příkladem toho, že v dětských pohádkách lze pracovat i s melancholickými tématy a koncem, který nemá pouze jedno čistě pozitivní vyústění.

Zajímavé je, že pohádkově šťastný konec nečeká vodní vílu ani v každé komedii. Mezi ty s rozporuplným vyústěním patří *Miranda* (1948, K. Annakin) i *Mr. Peabody and the mermaid* (1948, I. Pichel). Naopak štěstí potká hlavní hrdinku komediálního snímku *Žbluňk!* (1984, R. Howard). Tento snímek v porovnání s jinými komediami o mořských pannách se šťastným koncem působí mile a má vlastní poetiku. Bohužel naprostá většina ostatních je bez nápadu a silně kýčovitých.

Tato práce tak tedy potvrzuje, že femininní vodní bytosti se nachází v příbězích napříč různými oblastmi, dobou i žánry. Některé z těchto příběhů propojuje společný motiv (např. kult vody) či princip (např. nevědomé příslibení potomka nadpřirozené bytosti). V mnoha příbězích ženu z vody čeká tragický osud. Ten jí ale nepřisoudil až Christian Andersen, jak by si někteří mohli myslet. Motiv jejich utrpení, které v mnoha ze zmíněných příkladů vodní víly musí snášet, je v jejich příbězích přítomný již od dob dávných a vyskytuje se v antické i keltské mytologii. Zdrojem tohoto utrpení bývá zpravidla láska – ať naplněná či zlomená (např. porušením určitých podmínek).

Tragickému osudu však hrdinky některých filmových zpracování unikají. Důvodem této změny bývá žánr a cílová skupina. V současnosti nejspíše převažuje mínění, že komedie a pohádky pro děti mají přeci končit šťastně. Velmi oživujícím snímkem v současné tvorbě na toto téma proto pro mě byla *Píseň moře* (2014, T. Moore).

To, že kvalitní pohádka si může dovolit pracovat i s tragickou dějovou linkou, dokazuje také *Malá mořská víla* K. Kachyni. Její originální stylizace jí i po

více než 40 letech tvoří na první pohled jedinečnou. Samotný závěr filmu nelze vnímat jednoznačně negativně. Malá víla uteče z prostředí, které je chladné a bezcitné. Jde za svým snem. Síla její lásky je obdivuhodná. Ale jak pravil J. Campbell, láska je sama bolest. Malá mořská víla je pro mě tím nejkrásnějším možným ztělesněním této věty. A i když vílu čeká smrt, vnímám tento závěr z pozitivního pohledu, protože umírá šťastná – její princ bude dál spokojeně žít. Dětskému divákovi tento snímek ukazuje, co je to láska (rodičovská, partnerská, přátelská...) a také co skutečně znamená výraz „obětovat se“.

Naopak *Vábení sirén* A. Smoczyńské má mnohem tragičtější vyznění. I když se víla Stříbrná mění v mořskou pěnu smířená se smrtí a přímo v náručí své lásky, Smoczyńská nechává příběh dohrát do úplného konce v rozměru antické tragédie. Sestra hlavní hrdinky zabíjí jejího milovaného, a tak oběť Stříbrné vyznívá zbytečně. Krev, pláč, neštěstí a šílenství. Snímek *Vábení sirén* chytře využívá nejdůležitější dějové body Andersenovy pohádky, ale mícháním mýtický motivů (např. víly jí lidská srdce) se současnými prvky (např. současná hudba) a přestřelenou stylizací 80. let (např. blyštivé kostýmy) vytváří zcela svébytné dílo. Ukazuje tak neotřelý způsob, kterým lze přistoupit ke klasickému příběhu.

Posledním z detailněji rozebíraných filmů je *Ondine* N. Jordana. Pro mě osobně je příběhem o pohádce – o jejím vzniku a šíření. Annie ukazuje, jak přesvědčivě může fungovat silný příběh. Je úžasné, že příběhu o selkii nevěří jen postavy filmu, ale i diváci. Po celý jeho čas sledujeme postavu a její konání s domněnkou, že i ona je vázána k pohádkové říši pod hladinou. Všechny dějové zvraty jsou tak budovány. Voda je ve filmu skoro všudypřítomná. Jako kdyby před vodou nebylo úniku. I když v závěru zjistíme pravou identitu hlavní hrdinky, příběh, který tomu předcházela, jsme sledovali a prožívali jako příběh selkie. *Ondine* je jediný z těchto tří filmů, který má šťastný konec. Ale hořká pachutí za všechny předchozí události, ještě v ústech je.

Mé úvodní divácké a autorské tušení se potvrdilo, ale bylo o mnohé podrobnosti a příklady rozšířeno. Příběhy o femininních vodních bytostech jsou často opravdu prokány prokletím vodním živlem, ale rozhodně tento prvek není pravidlem a může mít různé podoby.

Ukázky z mytologie nám představily spíše cesty, z nichž postava nemá žádnou možnost se vymanit. Pokud je jí položena nějaká překážka či je její život svázán s vodou, její tragický osud ji s největší pravděpodobností dostihne. To některé pohádky i přes veškeré překážky a boj s vodním živlem nakonec své hrdiny dovedou až ke šťastnému konci. Zároveň mě ovšem na konkrétních pohádkových příbězích překvapilo, kolik pohádek o vodních bytostech končí tragédií, jelikož u tohoto žánru bych si takové množství nedovolila dopředu předpokládat.

Dělá mi radost, že stále vznikají kvalitní snímky, které se inspirují postavami mořských panen, víl i selkií a dokáží jejich příběhy aktualizovat či ozvláštnit. Ač je dnešní obraz takovýchto bytostí u veřejnosti pokroucen populární kulturou v čele s filmy, ve kterých se blondřaté panny zamilovávají do sexy plavčků, filmaři se od nich neodvrací. Zároveň je ale otázkou, zda divák, který má rád kvalitní kinematografii, rovnou filmem o mořské víle nepohrdne. O to větší výzvou ale možná tato postava může být.

11 Obrazová příloha

Obrázek 1: Carta Marina – námořní mapa vyrobena vyrobena Olaem Magnem (1539).

Obrázek 2: Mořská panna z bestiáře Bestiarium "En andere teksten".

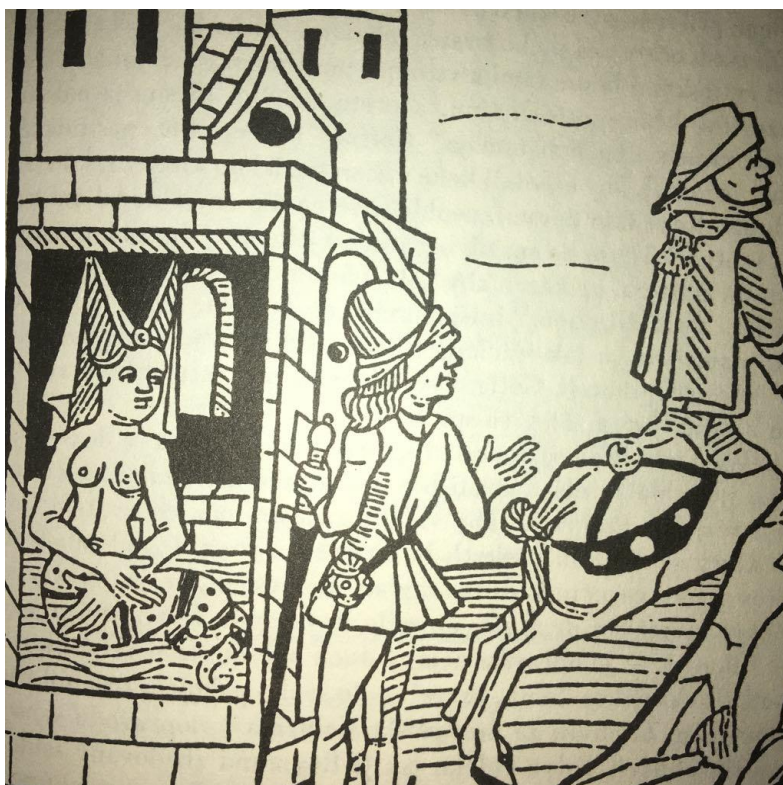
Obrázek 3: Marie Antoinetta znázorněna jako šklebíci se harpye (1784).

Obrázek 4: Odysseus a Siréna (5 stol. př.nl.).

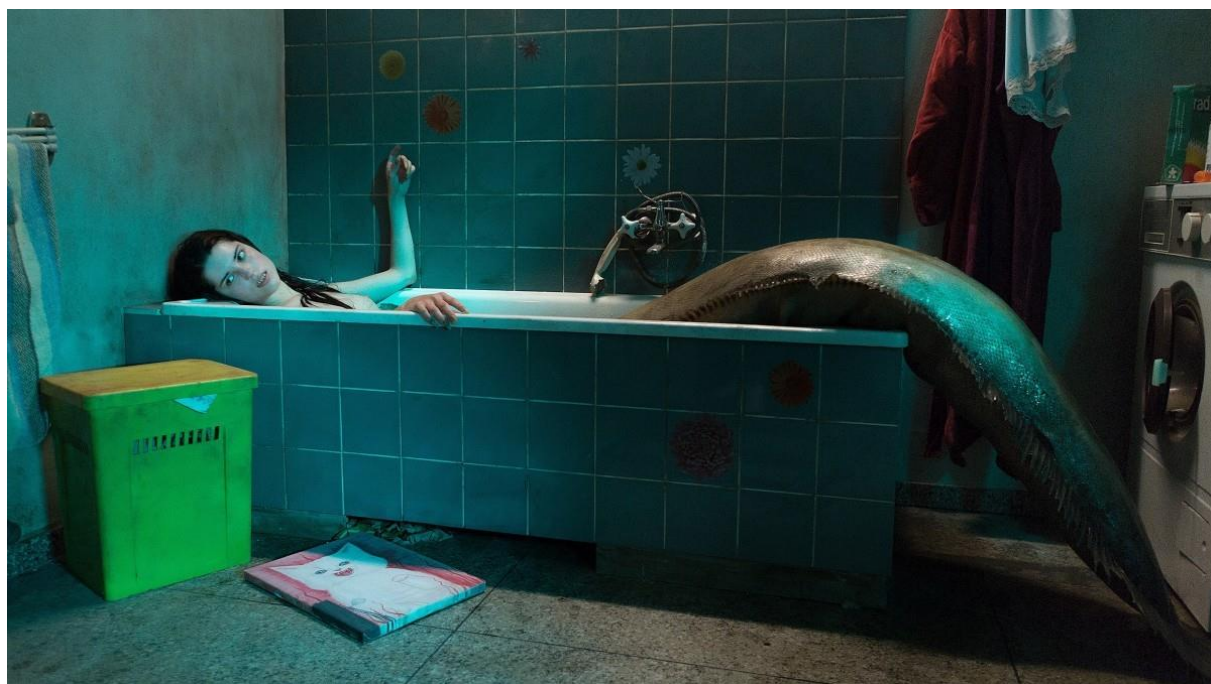
Obrázek 5: Malba *Odysseus a Sirény* od H. J. Drapera (1909).

Obrázek 6: Muž poznává pravou podobu své manželky Meluzíny..

Obrázek 7: Malá mořská víla (1976, Kachyňa K.).

Obrázek 8: Vábění sirén (2015, Smoczyńska A.)

Obrázek 9: *Ondine* (2009, Jordan N.).

12 Použité zdroje

12.1 Literatura

- AUERBACH, Loren, COTTERELL, Arthur, ed. *Mytologie: bohové, hrdinové, mýty*. Praha: Slovart, 2007. ISBN 978-80-7209-778-4.
- BAHNÍK, Václav. *Slovník antické kultury*. Praha: Svoboda, 1974.
- BARRIE, J. M. *Petr Pan a Wendy*. Ilustroval Anne Grahame JOHNSTON. 1. vyd. Praha: Kentaur, 1991. ISBN 80-85285-05-3.
- BENEŠ, Bohuslav. *Česká lidová slovesnost: výbor pro současného čtenáře*. 1. vyd. Praha: Odeon, 1990. Lidové umění slovesné (Odeon). ISBN isbn80-207-0181-8.
- BETTELHEIM, Bruno. *Za tajemstvím pohádek: proč a jak je číst v dnešní době*. Přeložila Lucie LUCKÁ. 1. vyd. Praha: Portál, 2017. ISBN 978-80-262-1172-3.
- CAMPBELL, Joseph a Bill D. MOYERS. *Síla mýtu*. Přeložil Miroslav JINDRA. 1. vyd. Praha: Argo, 2016. Capricorn (Argo). ISBN isbn978-80-257-1904-6.
- COOPER, J. C. a Allan PLZÁK. *Ilustrovaná encyklopedie tradičních symbolů*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1999. ISBN 80-204-0761-8.
- ČAPEK, Karel a Josef ČAPEK. *Devatero pohádek: a ještě jedna jako přívažek od Josefa Čapka*. Praha: Dobrovský, 2018. Knihy Omega. ISBN isbn978-80-7390-171-4.
- ČTVRTEK, Václav. *Manka: četba pro žáky základních škol*. 3. vyd. Praha: Albatros, 1984.
- ČTVRTEK, Václav. *Pohádky z pařezové chaloupky Křemílka a Vochomůrky*. 3. vyd. Praha: Albatros, 1986.
- DAY, Malcolm. *100 postav klasické mytologie: seznamte se s fascinující historií řeckých a římských bohů*. 1. vyd. V Praze: Metafora, 2008. ISBN 978-80-7359-139-7.
- DOBŠINSKÝ, Pavol. *Najkrajšie slovenské rozprávky*. Ilustroval Martin BENKA. Praha: Ottovo nakladatelství, 2015. ISBN 978-80-7451-488-3.
- ELIADE, Mircea. *Mýtus o věčném návratu: (Archetypy a opakování)*. 1. vyd. Praha: Institut pro středoevropskou kulturu a politiku, 1993. Oikúmené. ISBN 80-85241-51-x.

- ELIADE, Mircea. *Pojednání o dějinách náboženství*. Přeložil Jindřich VACEK. 1. vyd. Praha: Argo, 2004. Logos (Argo). ISBN 80-7203-589-4.
- ERBEN, Karel Jaromír. *Pohádky*. Výbor uspoř. a doslov naps. Julius Dolanský. 4. vyd. Praha: Československý spisovatel, 1989.
- FRANZ, Marie-Louise von. *Psychologický výklad pohádek: smysl pohádkových vyprávění podle jungovské archetypové psychologie*. 4. vyd. Přeložila Kristina ČERNÁ, přeložil Jan ČERNÝ. Praha: Portál, 2015. Spektrum (Portál). ISBN 978-80-262-0863-1.
- GRAVES, Robert. *Řecké mýty [Díl 1]*. Přeložil Jiří HANUŠ, ilustroval Edita SVOBODOVÁ. 1. vyd. Praha: Odeon, 1982.
- HULPACH, Vladimír. *Bylo nebylo... / Pohádky z celého světa*. 1. vyd. Praha: Euromedia Group - Knižní klub, 2007. ISBN 978-80-242-1947-9.
- KERÉNYI, Karl. *Mytologie Řeků*. 1. vyd. Praha: Oikoymenh, 1996. Oikúmené. ISBN 80-86005-14-3.
- KOVAŘÍKOVÁ, Zuzana. *O vodních a mořských bytostech: osm pohádek z pokladů našich a světových pohádkářů Boženy Němcové, ... [et al.]*. 1. vyd. Praha: Albatros, 2000. Klub mladých čtenářů (Albatros). ISBN isbn80-00-00815-7.
- KOŠNÁŘ, Julius. *Čtyřicet pohádek, báchorek a pověstí*. Praha, 1928. Naše besídka.
- KUDĚLKA, Viktor a František HOLEŠOVSKÝ. *Malý labyrint literatury*. Ilustroval Vladimír NAJBRT. 1. vyd. Praha: Albatros, 1982. Klub mladých čtenářů (Albatros).
- LEVINSKÝ, Otto a Antonín STRÁNSKÝ. *Film a filmová technika*. Praha: Státní nakladatelství technické literatury, 1974. Oborové encyklopedie SNTL.
- LEWIS, C. S. *[Letopisy Narnie]*. Ilustroval Pauline BAYNES. 1. vyd. Havlíčkův Brod: Fragment, 2006. ISBN isbn80-253-0164-8.
- MONAGHAN, Patricia. *The encyclopedia of Celtic mythology and folklore*. New York: Facts On File, 2004. ISBN 0816045240.
- NĚMCOVÁ, Božena. *Pohádky*. Ilustroval Václav KABÁT. 1. vyd. V Praze: Albatros, 2014. ISBN 978-80-00-03751-6.
- NEŠKUDLA, Bořek. *Encyklopedie řeckých bohů a mýtů*. 1. vyd. Praha: Libri, 2003. Mytologie. ISBN 80-7277-125-6.

- NIEDERLE, Lubor. *Rukověť slovanských starožitností*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1953.
- PERRAULT, Charles. *Francouzské pohádky & bajky*. Ilustrovala Eva FRANTOVÁ, přeložil František HRUBÍN, přeložil Gustav FRANCL. 1. vyd. Praha: Brio, 2001. ISBN isbn80-86113-51-5.
- PETOIA, Erberto. *Středověké mýty a legendy*. Přeložila Irena KURZOVÁ. 1. vyd. Praha: Volvox Globator, 1998. Garuda. ISBN isbn80-7207-135-1.
- ROWLING, J. K. *Harry Potter a Ohnivý pohár*. Ilustroval Galina MIKLÍNOVÁ, přeložil Vladimír MEDEK. 1. vyd. Praha: Albatros, 2001. Klub mladých čtenářů (Albatros). ISBN 80-00-00994-3
- ZIPES, Jack. *The Oxford encyclopedia of children's literature*. New York: Oxford University Press, 2006. ISBN 9780195146561.

12.2 Články a vědecké publikace

- BEDNAŘOVÁ, Jana. Kde v Čechách bydlí mořské víly. *Kino XXXI*. Ústřední ředitelství Čs. Filmu. 1976, č. 1 (8–9).
- BRITO, Cristina, Connected margins and disconnected knowledge: Exotic marine mammals in the making of early modern European natural history. Amélia Polónia; Fabiano in Bracht; Gisele C. Conceição; Monique Palma (Eds). *Cross-cultural Exchange and the Circulation of Knowledge in the First Global Age*. Porto, 2018. CITCEM/Edições Afrontamento, v.1 (106–132).
- NEJEDLÝ, Martin. Od krásné dívky až k hadům a drakům. Proměny víly Meluzíny a jejich odraz v ikonografii středověkých pramenů. *Archeologické rozhledy LIV*. Praha, Archeologický ústav Akademie věd České republiky. 2002, sešit 2 (457–494). ISSN 0323–1267.
- ROQUE, A.C and WRIGHT, A.J. (Eds.) 2013. From nature to science: scientific illustration on marine mammals throughout the centuries. Old challenges and new perspectives. Report from the European Cetacean Society Conference Workshop, Setúbal, Portugal. European Cetacean Society Special Publication Series No 56.

12.3 Internet

- www.iliteratura.cz/Clanek/33601/nejedly-martin-stredoveky-mytus-o-meluzine-a-rodova-povest-lucemburku
- www.reflex.cz/clanek/causy/73849/mala-morska-vila.html

12.4 Diplomové práce

- Blažek, Jan. *Pojetí symbolu a symbolismu v díle Mircei Eliada*. Praha, 2006. Diplomová práce (Bc.). Univerzita Karlova, Fakulta humanitních studií. 2006-10-31
- Jiří Atweri, *Vlivy novopohanství na společnost i jednotlivce*, Brno, 2007. Diplomová práce (Mgr.). Masarykova universita v Brně, Filozofická fakulta, Ústav evropské etnologie. 2007-6-14.

12.5 Obrázková příloha

- Obr. 1: https://en.wikipedia.org/wiki/File:Carta_Marina.jpeg
- Obr. 2: Roque, A.C and Wright, A.J. (Eds.), *From nature to science: scientific illustration on marine mammals throughout the centuries. Old challenges and new perspectives*.
- Obr. 3: hyperallergic.com/199404/a-visual-history-of-societys-monsters/
- Obr. 4: www.journaldugeek.com/2015/04/09/lodysee-dhomere-va-etre-adaptee-au-cinema/
- Obr. 5: <https://www.ancient-origins.net/myths-legends-europe/seductive-sirens-greek-mythology-how-heroes-resisted-temptation-008198>
- Obr. 6: PETOIA, Erberto. *Středověké mýty a legendy*
- Obr. 7: <https://tv.seznam.cz/program/8037083>
- Obr. 8: <https://www.kviff.com/cs/program/film/4619656-vabeni-siren/>
- Obr. 9: <http://glandeurnature.over-blog.com/2014/07/ondine.html>

13 Filmografie

- *Aquamarine* (Elizabeth Allen Rosenbaum, 2006)
- *Bytosti z hlubin* (Mermaid Chronicles Part 1: She Creature, Sebastian Gutierrez, 2001)
- *Červený trpaslík* (*Red Dwarf*, Ed Bye, 1988)
- *H2O: Stačí přidat vodu* (Jeffrey Walker, Colin Budds, 2006)
- *Harry Potter a ohnivý pohár* (Harry Potter and the Goblet of Fire, Mike Newell, 2005)
- *La Sirène* (George Méliès, 1904)
- *Mad about men* (Ralph Thomas, 1954)
- *Malá mořská víla* (Karel Kachyňa, 1976)
- *Malá mořská víla* (The little mermaid, John Musker, Ron Clements, 1989)
- *Malá mořská víla* (The Little Mermaid, Jamie Mitchell, 1992)
- *Malá mořská víla II: Návrat do moře* (The Little Mermaid II: Return to the Sea, Brian Smith, 2000)
- *Malá mořská víla: Jak to všechno začalo* (The Little Mermaid: Ariel's Beginning, Peggy Holmes, 2008)
- *Mamula* (Nymph, Milan Todorovic, 2014).
- *Miranda* (Ken Annakin, 1948)
- *Mořská víla* (Rusalka, Anna Melikjan, 2007)
- *Mr. Peabody and the mermaid* (Irving Pichel, 1948)
- *Neuvěřitelný příběh* (Fishtales, Alki David, 2007)
- *Night tide* (Curtis Harrington, 1961)
- *Ondine* (Neil Jordan, 2009)
- *Petr Pan* (Hamilton Luske, Wilfred Jackson, Clyde Geronimi, 1953)
- *Piráti z Karibiku: Na vlnách podivna* (Pirates of the Caribbean: On Stranger Tides, Rob Marshall, 2011)
- *Píseň moře* (Song of the sea, Tomm Moore, 2014)
- *Pod vodou* (Blue my mind, Lisa Brühlmann, 2017)
- *Pohádka o Rusalce* (Rusaločka, Vladimír Byčkov, 1976)
- *Souboj Titánů* (Clash of the Titans, Louis Leterrier, 2010)
- *Vábení sirén* (Córki dancingu, Agnieszka Smoczyńska, 2015)
- *Žbluňk!* (Splash, Ron Howard, 1984)
- *Žena ve vodě* (Lady in the water, M. Night Shyamalan, 2006)

14 Klíčová slova

Malá mořská víla

Mořské panny

Mytologie

Nadpřirozené bytosti

Ondine

Pohádky

Selkie

Vábení sirén

Vodní víly

The Little Mermaid

Mermaids

mythology

Supernatural beings

Fairy tales

Selkie

The lure

Water nymphs